

מכללת סמינר הקיבוצים
הכנס לחינוך מתקדם

מחשבה רב־תחומית בחינוך ההומניסטי

והגדת
החינוך – גשר צר בין אתמול ומחר...

דברי הכנס הארצי האחד־עשר לחינוך מתקדם
התקיים בי"ח באייר תשע"ו, 26 במאי 2016

כרך מס' 12, אייר תשע"ז – מאי 2017

עורכת: תמר קטקו
עריכת הטקסט: תמר שקד
עיצוב העטיפה: יהודית בר נתן
עימוד: אירית נחום
הדפסה: לביא הפקות דפוס

ISSN 1565-8376

כתב העת מחשבה רבת-חומית בחינוך ההומניסטי יוצא לאור על ידי קתדרת אונסקו לחינוך הומניסטי, המכון לחינוך מתקדם; מכללת סמינר הקיבוצים, המכללה לחינוך, לטכנולוגיה ולאמנויות.

כרך זה הופק בתמיכת הוועד הישראלי לאונסקו.

Interdisciplinary Thought in Humanistic Education is published by the UNESCO Chair in Humanistic Education; Kibbutzim College of Education.

The current volume — No. 12, May 2017 — contains the lectures and speeches from the 11th Annual Conference on Progressive Education, held in May 2016, its title being: “Recounting the Story of Education: A Narrow Bridge Between Past and Future”.

The publication of this volume was made possible by the sponsorship of the Israel National Committee for UNESCO.

© כל הזכויות שמורות למכללת סמינר הקיבוצים
נדפס בישראל
מאי 2017

מכללת סמינר הקיבוצים
דרך נמיר 149 תל אביב, 6250769
טלפון: 03-6901224; פקס: 03-690120

תוכן העניינים

דברי פתיחה

- 7 תמר קטקו
- 10 נמרוד אלוני
- 12 רון חולדאי
- 15 נפתלי בנט
- 17 ציפי ליבמן
- 21 אסף זמיר
- 23 דפנה לב
- 25 שירלי רימון
- 27 עוז אלמוג

חינוך בגוף ראשון

- 33 אלי נחמה
- 34 גלעד גולדשמיט
- 35 זמירה פורן-ציון
- 36 חן מילר
- 37 נועה מועלם
- 38 יוסי בן אשר
- 40 משה גוטמן
- 41 תרצה וקנין
- 42 בירו טשלה

מפינו שירך לא יחדל

47 הרב דוד ברוך לאו

50 ח'אולה אבו־בקר

54 ללי שמר

58 עדינה בר שלום

60 נעמיקה ציון

66 יאיר שטרן

68 יצחק הרצוג

71 אורלי לוי־אבקסיס

73 צחי הנגבי

75 ארז נבון

77 יעל דיין

דברי פתיחה

ד"ר תמר קטקו, יו"ר כנס החינוך, מכללת סמינר הקיבוצים
פרופ' נמרוד אלוני, ראש המכון לחינוך מתקדם, מכללת סמינר
הקיבוצים | רון חולדאי, ראש עיריית תל אביב-יפו | נפתלי בנט,
שר החינוך | פרופ' ציפי ליבמן, נשיאת מכללת סמינר הקיבוצים
אסף זמיר, סגן ומ"מ ראש עיריית תל אביב-יפו | דפנה לב, לשעבר
מנהלת מינהל החינוך, התרבות והספורט, עיריית תל אביב-יפו
שירלי רימון, מנהלת מינהל החינוך, התרבות והספורט, עיריית
תל אביב-יפו | פרופ' עוז אלמוג, אוניברסיטת חיפה

תמר קטקו

הביטוי "והגדת" מופיע לראשונה בספר בראשית ג, פסוק יא: "ויאמר מי הגיד לך כי עירום אתה", ומשמעותו שם אינה מי אמר לך אלא הרבה יותר עמוקה – מי גילה לך, מי הסביר לך, מי פקח את עיניך לאמת הזאת? ומיהם המגידיים בימינו אם לא ההורים, הגננות, המורות והמורים, נושאי דגל החינוך והתרבות?

כמו בכינוסים קודמים כן היום אנו יוצאים בקריאה לחזק את ידיהם, מעמדם וכוח השפעתם, לראותם כפורצי דרך וככינורות ראשונים בתזמורת, להעצים את רוחם, שידעו לעשות תיקון ולהיטיב את החיים. ואולם איך מסתדרת הגדת הטוב, הנעלה, הישר והצודק, החריצות והרצינות עם שפה דלה, זלזול בחיי אדם ודילוג ריקני ובלתי נלאה בין קיצורי דרך לעשייה קלת דעת? הרי החיקוי תופס את מקומו של המקור, והאלטרנטיבה – את זו של האותנטיות.

במקום ריבועי טלאים קרעים אופנתיים נפערים בהתרסה כצרחות אילמות, כי היום התלוש הוא המחובר החדש והקרוע השלם החדש.

במאמר "חורבן ותלישות", שכתב ברל כצנלסון ביולי 1934 ופורסם בעיתון דבר, זוהו כבר אז סכנת הפער בין הישן לבין המתחדש. שאלת מעמדם של הסמלים הלאומיים ההיסטוריים בחיי התרבות של התנועה החלוצית, הציונית והסוציאליסטית עוררה פולמוס סוער ביישוב. במאמרו המרגש העלה כצנלסון על נס את פשיטת הרגל הרוחנית של העבר כחלק ממדיניות חינוכית, וכה אמר בין היתר: "מה ערכה של תנועת שחרור שאין עמה שורשיות ויש עמה שכחה אשר תחת לטפח ולהעמיק בקרב נושאייה את ידיעת המקורות, היא מטשטשת את זיכרון נקודת המוצא. מי שמחדש ויוצר איננו זורק אל גל האשפה את ירושת הדורות".

ובכן, מה נותר מהאידיאלים המכוננים האלה במתודות החינוכיות? הנשאר שריד כלשהו מהמחויבות ההיא לבית הלאומי, לעיצובה של חברה שוויונית, לאהבת האדם, לערכות הדדית, לדרך ארץ? ומה שלום היונה שמאז ימי נח עדיין ממתינה? הן "הבטחנו יונה, עלה של זית, הבטחנו שלום בבית", ואיך זה לא מצליח לנו כל

כך לקיים הבטחות לדור המייסדים, לעצמנו או לדורות הבאים, ליטול אחריות ולקיימה? ולמה הם ימשיכו להאמין לנו, בנו? חזקה עלינו להחיות את חדות ההגשמה מחדש ולהגיד, להגיד, להגיד. לא במובן של להטיף או להצטרף אלא לעודד מחשבה בוחנת, ביקורתית, ולעודד רנסנס חינוכי, ראייה חינוכית מחודשת של ערכי היסוד הללו שבהשראתם גיבשו מקימי המדינה את התודעה הלאומית והאזרחית שלה.

ראוי שנסיר את דוק שפלות הרוח מעיני דור ההמשך ונגיד לו שבלא שמירה על הצייויים המוסריים של כיבוד זכויות האדמה, חירותו וזכותו לביטחון, לבריאות ולשלום, בלא טיפוח זהות ושליכות כלשהי לעבר היסטורי מחייב ולשורשים תרבותיים, ללא הכרה שהם לא סתם בני אדם שנולדו היכן שנולדו במקרה, אלא נושאים תפקיד כחוליה בשרשרת – איזו משמעות יש אפוא לחייהם במדינה הזאת? ואולם יש לזכור שבחברה רב־תרבותית ורב־לאומית כשלנו, שבה מתקיים מתח תמידי בין ההשתוקקות להיות ככל העמים לבין חיזוק המסורות האתניות, השבטיות והקהילתיות, העברתה של מורשת לדור הבא תובעת משנה זהירות. יכולת הניעות על הציירים הללו עלולה לפרנס את המבקשים בזכות הכמיהה לנכסי העבר, לרמוס ערכים אוניברסליים ודמוקרטיים לטובת תפיסת עולם אתנוצנטרית ואולי אפילו משיחית ולגרום לחיזוק מעמדות פוליטיים, כלכליים וחברתיים תוך כדי הפעלת מניפולציה על דעת הקהל.

פועל יוצא מכך הוא שיהיו מורשות שישתלטו בכוח רוח פוליטית וכאלה שיושתקו או יועלמו כליל. השאלה מי יקבע מה להגיד לדור הבא מציבה לפנינו דילמה מורכבת ובעייתית, אשר ספק אם נמצא לה פתרון מובהק. ללא הכרה ברורה שזו חובתנו המוסרית לעשות כן, איך נמשיך את מרוץ השליחים הזה? עת להגיד, להגיד שצריכת תרבות המונית רדודה המעורדת שנאה, אפליה, רשעות ואנוכיות, ושערכה נמדד באחוזי הרייטינג וכמות הציוצים, לעולם לא תתפוס את מקומם של טקסטים קנוניים ויצירות קלאסיות המעוררות את נפש האדם לשאוף אל הטוב ולגלות את היופי שבאמת, ביושרה ובאמונה באדם. מטבעות לשון כגון, דמוקרטיה וסובלנות יכולים להיות תווים צורמים אם לא ישכילו טובי הנגנים המיומנים להפיק מהם את הצליל הנכון והמדויק.

כנס והגדרת מבקש לברוק את נגני התזמורת החינוכית שלנו ומנצחיה, לכוון מיתרים ולנקות את שירתה מצלילים צורמים. לסיום, חובה עלינו להבין מה כוחו ובאותה עת מהן מגבלותיו של הצייווי והגדרת.

דברי פתיחה

אנו קוראים לבאי הכינוס לשוב ולהרהר אילו מסרים מועברים לילדינו ובאיזו מידה ישפיעו על תהליך קבלת ההחלטות ויכולת הבחירה שלהם בבגרותם בכל תחומי החיים כחידים וכחברה.
אני עומדת כאן מולכם היום ושואלת הכי פשוט, הכי ברור שאפשר, איזו מדינה אנחנו משאירים לדור הבא?

נמרוד אלוני

בארבעה "והגרת" המהותיים לכנס לחינוך מתקדם אבקש למקד את דבריי: ראשית, החשיבות של ברית מחנכים. זו ההכרה שאם יש סיכוי לשיפור משמעותי בחינוך, הוא נעוץ בברית בגובה העיניים ומתוך כבוד הדדי בין אקדמיה לשטח; בין הכשרת המורים לבתי הספר. ברית בג'ינס ובטי-שירט, ברית של אהבה ואחוזה ואתגור הדדי.

שנית, מחויבות למצוינות חינוכית-תרבותית. החיבור הזה בין חינוך לתרבות היה המובן מאליו של פעם ומצא את ביטויו גם במשרד ממשלתי אחד. היום יש מעט מזה ומעט מזה וכמעט כלום מהביחד של שניהם. ברוח המחויבות למצוינות חינוכית-תרבותית, מי שפתח את הכנס הראשון לחינוך מתקדם, בשנת 2006, היה פרופ' אבי רביצקי, ומי שנעל אותו היה שופט בית המשפט העליון מישאל חשין ז"ל. לנגד עינינו עמדה חתירה לאיכות, למצוינות ולשלמות – בכל תחום ובכל דבר – להביא אנשי חינוך להתנסות במעולה ובראוי. בהמשך, בכנסים הבאים, ברוח זו השתתפו נשיאי בית המשפט העליון, חתן וכלה של פרס נובל, משוררים, מדענים, פילוסופים ואנשי מופת חינוכיים. בואו ונשאיר את הבידור הקל והתרבות הפופולרית לאחרים – לתעשיית הבידור הממוסחרת. בחינוך ובתרבות עלינו להתאמץ ולהתמקד במעולה ובראוי.

שלישית, המחויבות להיות מחוברים לאקטואליה. להיות מחוברים לחיים הממשיים, מקשרים תמידיים של עץ הדעת ועץ החיים. החינוך לא פועל בריק. שלום ומלחמה, שגשוג ועוני, טוהר מידות ושחיתות שלטונית, פערים כלכליים וצדק חברתי – הכול משפיע על החינוך. לפיכך עלינו לדעת ולפעול מתוך הכרה שלחינוך יש שתי זירות: אחת במוסד החינוכי והשנייה בחברה הרחבה. ובשתי הזירות עלינו להיות מעורבים ומגויסים.

רביעית, המחויבות שלנו לביסוס ריבונות חינוכית. הגיע הזמן שאנשי החינוך ייקחו את החינוך לידיים. יותר מדי שנים היינו משרתיהם של כל מיני אדונים

דברי פתיחה

שהחינוך היה להם רק אמצעי: דתי, פוליטי, אידאולוגי וכלכלי. את המחיר משלמים תמיד הילדים ומשלמים המורים. ממשלות באות וממשלות מתחלפות, ובשביל שרי החינוך, החינוך על פי רוב אינו ייעוד ואינו מפעל חיים.

יתר על כן, היום יותר מתמיד אין לנו מנהיגות ציבורית ראויה שאפשר לקבל ממנה השראה: נשיא לשעבר אסיר, ראש ממשלה לשעבר אסיר, שר אוצר ושר פנים לשעבר – אחרי תקופות מאסר; רב ראשי אחד בדרך לבית הסוהר, רבנים רבים אחרים מלבים שנאת זרים וגזענות. וסביב שולחן הממשלה: שר חינוך שזו לא הייתה בחירתו הראשונה ולא מומחיותו; שרת תרבות שזו לא הייתה בחירתה הראשונה ולא מומחיותה; שרת המשפטים – דומה שהיא עוינת את מערכת המשפט; ושר הביטחון הנכנס – אמר עליו חבר כנסת ימני הגון, בני בגין, שמינויו הוא מעשה הזוי וחסר אחריות.

עמיתיי המחנכים, האמינו לי: זו לא התחשבנות פוליטית, קל וחומר לא מפלגתית. זו תוכחה מוסרית, חינוכית ותרבותית. גדלתי בבית שבו גיבורי התרבות העליונים היו נביאי ישראל. את המציאות החברתית למדתי לראות מבעד לתוכחה המוסרית והלהט האישי שלהם. נביאים שדבריהם החמורים נועדו לאתגר את החברה בסטנדרטים הגבוהים ביותר. לדעתי, עלינו לקחת מהם דוגמה והשראה ולהוביל בישראל את החינוך והתרבות.

אסיים במילותיו של בוב מרלי: *Get up, stand up for your rights*; ואוסיף לכך, אנשי חינוך יקרים: *!Get up, stand up for your duties*

רון חולדאי

"והגדת" הוא שם נהדר לכנס חינוך כי הוא מקפל בתוכו את כל הרעיון של חינוך. הבן שהאב פונה אליו ב"והגדת אל בנך" בהגדה של פסח הוא זה שאינו יודע לשאול. כלומר, זה שהוא טבולה ראסה מבחינה חינוכית, ומי שמוטלת עליך החובה ללמד אותו את האלף־בית של תרבותו הלאומית.

והגדת הוא כמובן ביטוי עברי, אבל יפה עשה הכנס שהביא גם גרסה ערבית של הציווי הזה להנחלת המורשת התרבותית. הציווי קיים כמובן בכל חברה אנושית, ובכנס המתקיים בתל אביב־יפו ההתייחסות הזאת אל התרבות הערבית היא כמובן מתבקשת.

מהבחינה האישית, אני רואה בציווי של והגדת שני רכיבים: הראשון הוא רכיב הקבלה, אימוץ המטען החינוכי שהועבר אליי מהוריי. זה ה"והגדת" שלהם; הרכיב השני הוא האופן שבו השפיעו הדברים על דרכי ועל עשייתי – בחיל האוויר, כמנהל הגימנסיה וכראש העיר. דרכי ומעשיי הם ה"והגדת" שלי.

הסיפור של הוריי הוא הסיפור של הניסיון לייצר תרבות חדשה בארץ ישראל – מתוך כיבוד מורשת העבר, אך גם מתוך מסירתה לדורות הבאים בניסוח חדש, בהיגד חדש, פרי המציאות החדשה והאחרת שיש לייצר כאן בארץ. מורשת שבאה לשקף את השינוי ולהגדיר את העידן הלאומי החדש הזה בארץ ישראל. כיוון שהוריי היו שניהם אנשי חינוך, גם בנשמתם וגם בעיסוקם, ה"והגדת" שלהם הצטיין גם באיכות וגם בהיקף. מה שעבר אליי היה היצע רחב מאוד – גם ציונות, גם הומניזם וגם יהדות; גם תנ"ך וספר האגדה וגם ספרות העולם; גם ניגונים, מזמורים שכוחים ופרקי חזנות וגם מוזיקה קלאסית. המהפכנות התרבותית של הוריי באה לידי ביטוי באופן המובהק ביותר דווקא ברוחב הזה שלה.

כאנשי חינוך, בתוך המטען הערכי שהם העבירו לי הם נטעו בי גם את האמונה בכוחו של החינוך. בגלל האמונה הזאת שאני דבק בה עד היום הלכתי לנהל את גימנסיה הרצליה. שם התחיל הפרק השני בסיפור שלי – פרק ה"והגדת" שלי

עצמי. זהו פרק העשייה החינוכית הציבורית שלי, שבו אני מנסה להמשיך את המסורת שהעבירו לי הוריי – לייצר כאן תרבות עברית חדשה. והנה בכואי לעשות זאת, אני נתקל בניסיון להחזיר את הגלגל לאחור ולבטל את הישגיה של המהפכה הציונית. לחזור אל ה"והגדת" שהוא הישן, שהוריי קמו כדי לשנותו לפני 100 שנה. המאבק על עיצוב אופיו של עם ישראל ועל דמותה של החברה הישראלית עדיין נמשך, למרות ניצחונה המוחלט לכאורה של הציונות. בעבר זה היה בהיחבא, במעמקים, אבל בשנים האחרונות המאבק הזה מתנהל לאור היום ובמלוא העוצמה. אחד העם כתב עליו כבר לפני 100 שנה במאמר על תכנית הלימודים בגימנסיה הרצליה, שניסתה לגשר בין הגישה הרואה חובה לעצמה לחשוף את התלמיד לעולמה של המודרנה ולהכשיר אותו לאוניברסיטאות באירופה, לבין הגישה המבקשת להישאר נאמנה נאמנות מוחלטת למסורת.

המאבק הזה לא הוכרע אז ולא הוכרע עד היום. ולא במקרה. מדובר בתהליך היסטורי, תרבותי וחברתי שאין בו זבנג וגמרנו אלא התמודדות מתמשכת. כשמדברים על הציוני שב"והגדת", צריך לזכור, הציוני הוא לא רק והגדת לבנך אלא גם, ואולי יותר מזה, והגדת לעצמך – חובה עליך להבהיר לעצמך היכן אתה עומד במאבק הזה.

דיברתי קודם על ה"והגדת" שקיבלתי מהבית, אבל הבית שלי לא היה רק בית הוריי אלא גם המקום שבו נולדתי וגדלתי, קיבוץ חולדה. המקום שבו לימדו אותי שכל בני האדם נולדו שווים. כך צריך לראות אותם וכך צריך להתייחס אליהם. בגלל ה"והגדת" הזה אחד הדברים הראשונים שעשיתי עם כניסתי לתפקידי בעיריית תל אביב־יפו היה ליזום את הקמת מסיל"ה, מרכז הסיוע לעובדים זרים. כי בני אדם הם בני אדם, כמו שאימא שלי אמרה לי, וצריך לטפל בהם בתור שכאלה, גם אם הם לא חוקיים ולא מוכרים על ידי הממסד והבירוקרטיה. כך גם לגבי היחס לקהילה הגאה, וכך כמוכן בעניין החברה הערבית. זה מה שעמד בבסיס ההחלטה לקחת את יפו ולהפוך אותה לפרויקט בה"א הידיעה של עיריית תל אביב־יפו בעשור האחרון, עם השקעה בחינוך וברוחה ובתשתיות. השיקולים לא היו של כדאיות כלכלית או אלקטורלית וגם לא מתוך גחמה, אלא שורה ארוכה של החלטות ומעשים שביטאו כולם מדיניות עירונית ארוכת טווח, שהיא ה"והגדת" העכשווי שלנו לקהילה התל אביבית של היום ולדורות הבאים.

כך גם הכנסתה של תכנית לימודי תל אביב למערך השיעורים של בתי הספר בעיר, שבאה להנחיל לתלמידים את ההיסטוריה ואת מאפייני רוחה המיוחדת של

העיר הזאת – רוח של סובלנות, של פתיחות, של חופש, של אהבת האדם, רוח שעליה גאוותנו ואנחנו משמרים ומטפחים אותה בקנאות. גם זה רכיב באותו "והגרת" הזה העכשווי שלנו.

ואם יש את נפשכם לדעת את המעיין ששאבתי ממנו את העניין הרב הזה בנושאי אמנות ותרבות – המעיין הזה הוא, שוב, שני הוריי. אמי אנה, מורה שהייתה ממונה בקיבוץ על ההצגות והמופעים ועל ניהול החגים והמועדים, ואבי עוזר, מורה לטבע ומנהל בית ספר. אוטודידקט רחב אופקים שהפך את עצמו ובעצמו למרצה מבוקש בתולדות האמנות. וכן, גם עמד שם לפני אספת הקיבוץ כדי לשכנע שגם איכרים צריכים לנגן בכינור. זה המעיין. מעשי בתחומי החינוך והתרבות הם הפירות שלי, ועדיין עולים בתוכי מן הניגונים והמזמורים, שכלל אינם שכוחים עבורי, ששתלו בי אמי ואבי:

גְרַעֲיִנִים; גְרַעֲיִנִים נְשָׂאִם לְכִבִּי –
עֲתָה הֵם שׁוֹלְחִים פְּאוֹרוֹת בְּדָמִי,
שְׂרָשִׁיָהֶם בְּעוֹרְקֵי שְׁלוֹבִיִם,
נְגוֹנֵיךָ, אָבִי, וְשִׁירֵיךָ אִמִּי...

בִּי קוֹלְכֶם הֶרְחֹק בִּי יְהוּם.
עֵינֵי אֶעֱצֵם וְהֵרִינִי אֶתְכֶם...¹

עוזר ואנה חולדאי – מורים, חלוצים, ציונים נלהבים ובוני הארץ. יהי זכרם ברוך.

1 ניגונים. מילים: פניה ברגשטין, 1944.

נפתלי בנט

כותרתו של הכנס הזה היא "והגדת", מה שמעלה במחשבה את ההגדה של פסח. סדר פסח הוא תופעה אנושית מיוחדת וכמעט יחידה בעולם: עם שהיה מפורז בכל העולם זוכר לפרטי פרטיו אירוע שקרה לפני 3,300 שנה. יודע בדיוק מתי זה קרה, באיזה תאריך, כמה אנשים היו באירוע ומה הם אכלו. מאירועים שקרו לפני 300 או 400 שנה לא נשאר זיכרון כזה.

מהו הסוד של הזיכרון הזה? הדבר הראשון הוא ערכים. מהות סדר הפסח היא להקרין ערכים. ערכים של חירות, ערכים של חשיבה, ערכים של העם. הדבר השני – סדר הפסח הוא אירוע שכרוך בהרבה מאוד חוויות. אבי ואמי, למשל, ייסדו אצלנו במשפחה לפני כ־20 שנה, עם הולדת הנכדה הראשונה, את המנהג שכאשר קוראים על עשר המכות, מדגימים אותן בכל מיני אמצעים – צפרדעים מגומי למכת צפרדעים, תמצית פטל למכת דם וכדומה. הטקסט הזה טבוע אצל הנכדים כי מדובר בחוויה. והדבר השלישי הוא הספקנות, אלו השאלות. כל מבנה ההגדה בנוי כדי לייצר דיאלוג: מה נשתנה? למה בלילה הזה עושים כך וכך? והשאלות האלה פותחות את הדיון, יוצרות את הדיאלוג.

אנחנו בתקופה מופלאה מבחינת הפוטנציאל של מדינת ישראל. המדינה קמה והיא שרירה וקיימת. יש לנו כלכלה עוצמתית, הביטחון בסך הכול טוב. אבל מה הלאה, מה השלב הבא בציונות?

השלב הבא, לדעתי, משלב בין המורשת לבין הייעוד שלנו. אל לנו להיתקע רק במורשת, אבל אסור לנו גם לאבד את העבר. היהדות הביאה לעולם את המתנות הגדולות ביותר אולי: את האמונה באל אחד, שממנה נגזר שכל אדם נברא בצלם; את השבת – את ההבנה שהמנוחה היא לא פריווילגיה של עשירים אלא זכות של כולם; ואת החתירה העמוקה ללמדנות. בערך לפי 2,000 שנה הגדירה ההנהגה שקריאה וכתביבה הן זכות של כל ילד ולא רק של האליטות. מאז נכנסנו למצב של קיפאון מסוים. במשך כ־2,000 שנה היינו במצב

הישרדותי, כמו צב שמשתבלל בתוך הבית שלו. אבל הגענו הביתה. אנחנו לא חייבים להישאר באותה השתבללות שהיינו בה במשך 2000 שנה. עכשיו אנחנו זקוקים לשילוב מרתק כדי להמשיך הלאה. זה לא רק הייטק ו-waze וכיפות ברזל, אלא גם תחומים עמוקים יותר, כמו מוסר, אתיקה ואתגרים אחרים עצומים שנכוננו לנו.

אתן דוגמה. אנחנו נמצאים בעידן שבגלל המיכון, בגלל הרובוטיקה, יש בו הרבה יותר תרבות פנאי. אם עד היום האנושות עבדה, ולפעמים היה לה רגע פנוי, המצב הזה יתהפך במאה השנים הקרובות. הפנאי יהיה הליכה, והעבודה תצטמצם מאוד. מה אנחנו רוצים לעשות עם זה? היהדות והמורשת שלנו יכולות להיות באר שאפשר לינוק ממנה, ולכן לדעתי הכיוון צריך להיות התחום הלמדני. ישראל צריכה להיות לא רק יצואנית של הייטק ופרסי נובל, אלא גם יצואנית של ערכים. הפורום הזה, בראש ובראשונה מורי ישראל, הם שצריכים להנחיל את היסודות כדי שהדור הבא יוכל להתמודד עם האתגר הזה.

כשנכנסתי לתפקיד קיבלתי החלטה ראשונה – לא לקבל החלטות, ללמוד. הסתובבתי במשך יותר ממאה ימים בכל המגזרים, בכל הגילאים, בכל סוגי החינוך, כדי לספוג. ההחלטה השנייה הייתה להמשיך במעשי קודמי. אני חושב שקודמי בתפקיד עשה עבודה יוצאת מן הכלל. מה שהמערכת זקוקה לו זו לא עוד רפורמה שלי. השתכנעתי שצריך להעמיק את הלמידה המשמעותית. צריך אכן לצקת בילדים את היצירתיות, את הערכים, את היכולת ליצור דיאלוג.

אבל יש עוד יעד או שניים שאני מוסיף: ראשית, לצאת מהבור שנקלענו אליו בתחום המדעי-מתמטי. שנית, לראשונה אנחנו מעבירים תקציבים משמעותיים למגזרים החלשים, בעיקר למגזר הערבי, למגזר החרדי ולפריפריה. לראשונה מקום המדינה ילדים ערכים מתחילים ללמוד עברית כבר מגן חובה ולא מכיתה ג'. עכשיו אנחנו צריכים גם שיהודים ילמדו ערבית.

המטרה שלי היא שכל בוגר מערכת החינוך במדינת ישראל יצא לדרך מנקודה פחות או יותר שווה.

ציפי ליבמן

ימים לא קלים עוברים על מדינת ישראל. אנחנו מסתכלים על המדינה הזאת היקרה לכל יהודי באשר הוא בעולם כולו ושואלים מה קורה לנו. במקום ערכים של תיקון עולם ואור לגויים, אנו מוצאים ציניות פוליטית, גזענות כלפי מיעוטים, וולגריות מילולית, גסות רוח במרחב הציבורי, אלימות והסתה כלפי מי שחושב אחרת. כך כתב אלכסנדר פן:

לא היתה בררה
שום בררה לא היתה
המרכז הפך לשולי־דברים
כי לדברים אבד מרכז־מהותם
והשולים פלשו מכל העברים
לסגר בארבע חניקות על המרכז
אשר שתק אך לא נכנע –
הוא חי עד בא העת לפרוץ השולים
לשוב ולדובב את הדברים
בשפת לבם.

לא היתה בררה
שום בררה לא היתה
רק עששית־התקנה שמאנה לכבות.²

2 אלכסנדר פן, שיר ללא כותרת, היה או לא היה, תל אביב: צ'ריקובר, תשל"ה, עמ' 67.

עששית התקווה עדיין בוערת על אש קטנה, אבל ממאנת לכבות. ייאוש ותסכול אינם תכנית עבודה חינוכית, והם בוודאי אינם מנוף לעשייה, אבל עומד לפנינו אתגר, בואו נודה. מה נגיד לדור הבא, מהם עקרונותינו, מהם ערכינו, על מה נילחם, מה עושים? ש"י עגנון כותב על רבי חיים מצאנז המספר את המשל הזה:

אדם תועה כמה ימים ביער, ולא היה יודע איזוהי דרך נכונה. פתאום ראה אדם אחר הולך לקראתו. באה שמחה גדולה בלבו, עתה בוודאי ידע הדרך הנכונה. כיוון שפגעו זה בזה שאל אותו אחי, אמור לי היכן הדרך הנכונה, זה כמה ימים אני תועה. אמר לו אחי, אף אני איני יודע, שאף אני תועה כאן כבר כמה ימים, אלא אומר לך בדרך שהלכתי אני אל תלך אתה, שבדרך שהלכנו עד עכשיו אין לנו ללכת, שבדרך הזאת תועים. אלא עכשיו נחפש דרך חדשה.³

כך אנחנו – אני יכולה לומר לכם שבדרך שהלכנו בה אין לנו טעם להמשיך, תועים בה. עכשיו נחפש דרך חדשה. אם בדרך חדשה עסקינן, הרשו לי לנצל במה זו כדי לומר כמה מילים בשבח הדוגמה האישית וחשיבותה בכל מה שנוגע למנהיגות ערכית שנדרשת לנו כל כך בעת הזאת. לכאורה, אתמקד בשדה החינוך ואפנה זרקור אל מוטיב הדוגמה האישית בקרב מורים ומחנכים כדרך חיים.

לדידי חינוך אנשים הוא מבחן מנהיגותי מהמעלה הראשונה. לכן האיכות הפנימית של מחנכים בשטח והדוגמה האישית שהם נותנים לתלמידיהם הן המניעים העיקריים להצלחה. מעט קשה להוכיח את הטענה הזאת, וייתכן שהדוגמה האישית היא מין טענה חמקמקה שכזאת שאיננה ניתנת לכימות מדויק. למרות זאת כל בר דעת, בייחוד אנשי החינוך שבינינו, יודע עד כמה הדוגמה האישית היא קריטית. התנהגותם האישית של מורים חייבת להקרין לתלמידים שמולם עומדים מי שניתן לסמוך עליהם. מי שניתן לשאוב מהם ביטחון, מן ההיבט המקצועי, ההתנהגותי והאישי כאחד. בני אדם מסורים, מחויבים, שיעשו הכול כדי שתלמידיהם יצליחו. בני אדם שישמשו להם דוגמה אישית לא רק בזמן הלימודים אלא גם ביניהם ולאחריהם. ביכולת להניח יד על הכתף, להחמיא, לומר מילה טובה.

פתחתי את דבריי ב"לכאורה" – מדוע? מאחר שבסופו של עניין, מעבר לרצון לעסוק בתחום החינוך, בדוגמה האישית בחינוך, ברצוני לומר דבר מה לחברה

3 ש"י עגנון, ימים נוראים, תל אביב: שוקן, תשנ"ח, עמ' כז-כח.

הישראלית כולה. בואו נודה, קרנה של הדוגמה האישית, אותו ערך שכנראה היה אחד מערכי היסוד של החברה הישראלית; אותה תפיסה שישראל היא לא סתם מדינה ככל המדינות, אלא בעצם מהלך משותף שבו גם העם וגם ההנהגה שותפים, שבו כל אחד מחויב לשמירה על האחר; אותו רעיון של סולידריות, של שוויון, של צמצום פערים – כל זה כמעט לא קיים בחברה שלנו היום. החברה הישראלית נמצאת היום במשבר עצום בכל מה שקשור לאמון הציבור. נמשכת המסורת שבה אין קשר בין הבטחות למעשים, בין דוגמה אישית לתפקוד. ההסתה הקיצונית משני הצדדים משתלטת, והדבר מסוכן מאוד למדינה שכל מה שיש לה הוא הון אנושי.

מה נאמר על ההנהגה הישראלית היום? האתוס הזה של דוגמה אישית הולך ונסדק בכל רגע, אם הוא בכלל קיים. אם נפנים שבהיעדר דוגמה אישית חברה אינה יכולה לתפקד, לצמוח לאורך זמן, נבין שהמחיר שאנו משלמים בשל העובדה שכל אדם לעצמו, שהעיקר הוא המניפולציה, השקר, או מה פלילי ומה אינו פלילי – הוא עצום. הוא מאיים על עתידנו כאומה. אני חוזרת ומדגישה שייאוש ותסכול אינם מנוף לפעולה. אנחנו כאן כדי להילחם על ערכינו ולא להרפות.

מילה על ערכים: ערכים הם דברים שהאדם אינו צריך באותה משמעות שהמילה צורך משמשת בחיי היום-יום. כל דבר שהאדם באמת זקוק לו במובן האינסטרומנטלי והאובייקטיבי ואין לגביו שאלה, הוא לא בדיוק ערך. כשמחליטים בעניין ערך כלשהו, לא מחליטים על משהו שיש בו צורך יום-יומי כמו אוכל או שתייה; מחליטים על משהו שאין בו בעצם איזשהו צורך אינסטרומנטלי אבל מוכנים להילחם עליו, להילחם ולשלם מחיר. זה מה שמבדיל בין ערך לבין כל דבר אחר. זהו התפקיד שלנו אפוא כרגע – לא לקונן, לא ליילל ולא לברוח, אלא לעמוד על שלנו. להילחם על ערכינו ולהיות מוכנים גם לשלם מחיר על בחירה זו.

אסיים במילותיו של יהודה עמיחי:

אֲנִי רוֹצֵה לְשִׁיר שִׁיר הַלֵּל לְכָל מֵה שֶׁנִּשְׁאַר
פֶּה אֲתֵנוּ וְלֹא עוֹזֵב וְלֹא נוֹדֵד כְּצִפּוֹרֵי הַנְּדוּד
וְלֹא בּוֹרֵחַ צְפוּנָה וְלֹא דְרוֹמָה וְלֹא שָׁר "לְבִי בְּמִזְרַח
וְאֲנֹכִי בְּקֶצֶה מֵעֶרֶב". אֲנִי רוֹצֵה לְשִׁיר לְעֵצִים
שְׂאִינָם מְשֻׁלְּיָכִים אֶת עֲלֵיהֶם וְסוּבְלִים לְהֵט קִיץ וְקָר חֶרֶף
וְלִבְנֵי אָדָם שְׂאִינָם מְשֻׁלְּיָכִים אֶת זְכָרוֹנוֹתֵיהֶם
וְסוּבְלִים יוֹתֵר מִבְּנֵי אָדָם שְׂמֻשְׁלִיכִים הַכֵּל.

אֶבֶל מֵעַל לְכָל אֲנִי רוֹצֶה לְשִׁיר שִׁיר הַלֵּל
לְאוֹהֲבִים שְׂנֵאָרִים יַחְדָּו לְשִׂמְחָה וּלְצֶעַר וּלְשִׂמְחָה.
לְעֲשׂוֹת בַּיִת, לְעֲשׂוֹת יְלָדִים, עֲכָשׁוּ וּבְעוֹנוֹת הָאֲחֵרוֹת.⁴

כמו עמוד ענן, כך נצער לפני העדר, נלך ישר, לא נפחד.

4 יהודה עמיחי, "סתיו, אהבה, פרסומת", פתוח סגור פתוח, תל אביב: שוקן, 1998.

אסף זמיר

גדלתי כמה שנים בארצות הברית, וכשהייתי בן 9, אבא שלי הודיע לי שחוזרים לארץ. זו הייתה בחירה לא פשוטה, מאחר שאיכות החיים באמריקה טובה יותר. שאלתי אותו: למה? והוא ענה לי: אני מפחד שאתה נעשה אמריקאי, ואני רוצה שאתה תהיה ישראלי. שאלתי אותו: מה זה אומר להיות ישראלי? והוא ענה של להיות ישראלי זה ללכת לצופים, לשמוע אריק איינשטיין, לאכול חומוס באבו חסן ובקיץ לאכול פסק זמן מתוך מקרר. את השניים האחרונים אני מיישם באדיקות עד היום. זה הנרטיב שקיבלתי.

אנחנו חיים בעידן שבו ל"והגדת" יש גם משמעויות שליליות. אנחנו חיים בעידן שבו אי-אפשר להחזיק בסיפור ובעובדות שאנחנו החלטנו שהן העובדות, דור אחר דור אחר דור, בלי שאיש יערער על כך, ובלי שאיש יאתגר את זה ויחשוף סיפור אחר.

אנחנו חיים בעידן טכנולוגי שבו לכולם יש קול, וכולם יכולים לספר את הסיפור שסיפרו להם, וכולם יכולים לומר אני לא מסכים אתך, העובדות הן אחרות. יש מקומות בעולם שזה בסדר, כי יש להם עמוד שדרה מספיק יציב, ויש להם סיפור אחד שרוב האנשים מסכימים עליו פחות או יותר. אני רוצה לדבר על הסיפור שלנו כקולקטיב ועל נרטיבים שונים בחברה הישראלית, שלא מקבלים ביטוי בכנס הזה, בחדר הזה, בראש שלנו, כשאנחנו מדברים על חינוך בכלל.

חזרנו לארץ, והייתי בטוח שמה שאפגוש כאן זה דבר אחד. אבל עם השנים אני מבין שזו הייתה החוויה של הוריי – בזמנם שמונים אחוזים מהאנשים האמינו בדברים מסוימים, שכך המדינה צריכה להיראות, שזו הסיבה שהיא קיימת, ושזה מה שנחיל לילדינו. אבל קמתי בוקר אחד והסתכלתי סביבי על הדור שלי וגיליתי שהמדינה שאני חי בה איננה כזאת. יש פה אחוזים גבוהים של אנשים שלא שומעים אריק איינשטיין. יש אחוזים מסוימים שלא יודעים מיהו ובטח לא ילכו לאכול באבו חסן או ילכו לצופים.

קבוצת האנשים שיושבת כאן ומכתיבה את הטון החינוכי איננה הרוב במדינת ישראל, ולא רק שהיא איננה הרוב, היא הולכת וקטנה. אני מסתכל עשרים שנה קדימה ומרגיש שאנחנו קצת משקרים לעצמנו. המציאות היא שכאשר אתה שואל עשרה אמריקאים בכל המדינות ובכל הערים מהי אמריקה, תקבל בערך את אותה תשובה. יהיו ויכוחים על השוליים, אבל כולם יודעים מה זו אמריקה. אבל כשתשאל עשרה ישראלים בכל רחבי המדינה הזאת מהי ישראל, תקבל עשרות תשובות שונות לגמרי. זה מוביל אותנו למציאות שבה אין חברה, יש קבוצות שאין ביניהן שום קשר. זו המדינה הדמוקרטית היחידה בעולם שבמימון של כספי המסים כל אחד לומד דברים אחרים. אני לא מערער על החשיבות, אני לא מערער על האמת, אני מערער על הפערים בין התפיסות, בין מה שמנחילים. איש לא יושב ועוסק בשאלה מה אנחנו מחליטים במשותף, על מה אנחנו מסכימים שהוא הבסיס. בטוח שזה לא יהיה החלום הגדול של חלק מהאנשים שיושבים פה או שלי, אבל הלך הרוח הזה שעליו נילחם. לכן עלינו לעצור ולהבין שצריך לדבר על כל הדבר הזה מחדש.

תל אביביִּפו יכולה להיות הבשורה. היא יכולה להיות הבשורה משום שכל הקהילות של החברה הישראלית מצויות בה. יש בה חרדים ספרדים וחרדים אשכנזים וערבים נוצרים וערבים מוסלמים וחילונים וכל זרמי הדת היהודית על גווניה ומהגרי עבודה ומבקשי מקלט וסטרייטים והומואים ולסביות והכול. כולם פה. ויש פה הנהגה שמוכנה להתמודד עם השאלה הזאת ומוכנה לבחון אותה. יש בעיר תל אביביִּפו פוטנציאל אדיר. יש מערכות חינוך שכבר הפנימו את העניין. למשל, תיכון חדש – יש בו אמירה פדגוגית מדהימה. הם בחרו בנושא שנתי שדן בקהילה האתיופית, בחברה הערבית ובפערים בין הדורות. אבל דרך הנושא המרכזי עוסקים גם בכיולוגיה ובמתמטיקה. אין לנו המותרות לדבר רק על לימודים. אני מבקש מכולם להשתמש ביום הזה כדי להרהר בעובדה שתכף יש עשרים אחוז חרדים בארץ, והם מלמדים את עצמם. הם צריכים להיות פה, ואנחנו צריכים להתמודד עם השאלה מהם מלמדים ולהבין שהם כנראה לעולם לא ילמדו בדיוק את מה שאנחנו היינו רוצים שהם ילמדו. ואחרי שהבנו את זה, מה הלאה? אפשר להמשיך לריב ולעמוד עצובים בכיכר הבימה, אבל מה הלאה?

דפנה לב

עיריית תל אביב הוזמנה להצטרף לכנס החינוך שנה לאחר היווסדו. המשנה הפילוסופית של החינוך ההומניסטי תאמה אחת לאחת את הגישה החינוכית של מינהל החינוך של תל אביב, ויותר מזה – את חזון העיר תל אביב-יפו.

בחזון העיר תל אביב נאמרים כמה דברים חשובים מאוד. אחד מהם הוא שהעיר היא בית לכל החיים לכל תושביה; כלומר, הכלה של גוונים שונים של אוכלוסיות – של דתיים וחילונים, של ערבים ויהודים, של אלה שמקורב באו ושל הוותיקים, וכמובן, בשנים האחרונות, הכלה של ילדי העובדים הזרים והפליטים. תל אביב הכריזה עליהם ללא מורא שהם זכאים לזכות הבסיסית לחינוך, ולכן הם יהיו חלק ממערכת החינוך התל אביבית.

עוד עניינים שתואמים את התפיסה החינוכית שלנו הם הגישה הדיאלוגית – פתרון בעיות באמצעות דיאלוג, והגישה של ההכלה הפלורליסטית ושל זכות הפרט לבחור להיות הוא בכל עת בד בבד עם מחויבות אמיתית לחברה ולמדינה.

כנס החינוך שהייתי שותפה בארגונום נערכו מתוך אותה חשיבה. קודם כול כבוד לאנשי החינוך – זהו המפגש בין אקדמיה לשרה. פה נפגשו מנהלי בתי ספר, מורים ומדריכים עם אנשי האקדמיה, בעיקר אנשי המכללות להכשרת מורים, אבל גם אנשים מבתי הספר לחינוך באוניברסיטאות. הכנס לקח לעצמו מפעם לפעם את הזכות להביע עמדה שונה מהעמדה המרכזית שהובעה על ידי משרד החינוך. לא כדי לקנטר, לא כדי לבקר, אלא כדי להאיר נקודות שנראו בעינינו חשובות ושנשכחו תחת מכבש הקיצוצים, תחת מכבש הזמן ותחת מכבש הדרישות הסטנדרטיות. רצינו להעשיר את רוח האדם באמצעות החינוך, לא רק בכיוון המאוד ממוקד והמאוד הישגי ומדיד, אלא גם באמצעות ביקורת בונה, או מה ששר החינוך לשעבר שי פירון הגדיר "לטפח חברת מופת".

אמנם אנחנו עדיין רחוקים מזה, אבל כאנשי חינוך אנחנו תמיד אופטימיים וחושבים שצריך להרים את הדגל ולהוסיף ולאתגר את התלמידים שלנו ולאתגר את

אנשי החינוך שלנו כדי שהם יביאו להישגים בתחום הערכי, בתחום החברתי ובתחום הלאומי. זו הייתה מטרת הכנסים שהייתי שותפה להם. אני מאחלת ליורשים שלנו שימשיכו לאתגר ולהניף דגלים שקוראים לחברה שלנו להיות טובה יותר. אל לנו להתיאש.

שירלי רימון

כשהציגו לי את נושא הכנס – "והגדת" – המחשבה הראשונה שעברה לי בראש היא שהפעולה המקדימה או המשלימה ל"והגדת" היא ו"הקשבת". להגיד, אנחנו יודעים מצוין, להקשיב, קצת שכחנו איך. לעתים קרובות אנחנו מתבלבלים בין הקשבה לבין לשבת בשקט ולחכות שהתור שלנו יגיע לדבר, זה לא אותו הדבר. הקשבה היא גם לא לשמוע על קושי של המדבר ומיד למצוא בשבילו פתרון, או לשמוע סיפור של חבר ומיד להזדהות ולשתף בסיפור דומה. להקשיב זה להיות נוכח באופן שלם עם מישהו שצריך שנשמע אותו. ההקשבה היא פעולה קשה, משום שהיא דורשת אמפתיה, והיא דורשת מאתנו להשהות את הצרכים המידיים שלנו עבור האחר. להשהות שיפוט, להשהות מהירות תגובה. זה קשה, הרבה יותר קל להגיד.

בחברה שלנו האמפתיה היא משאב חשוב ולפעמים נדיר. במערכת החינוך ההקשבה היא לא רק חשובה אלא חיונית. אנחנו כאנשי חינוך צריכים לשאול את עצמנו ללא הפסקה כמה הקשבנו היום, כמה דיאלוג אפשרנו, כמה ילדים או מורים או הורים באמת ראינו, לעומת עם כמה דיברנו והגדנו.

החל בשנת הלימודים הבאה אנחנו במערכת החינוך של תל אביב יפיו נקדם במגוון דרכים את הנושאים של שפה, תרבות והבנה ודמוקרטיה. דמוקרטיה כוללת תפיסות הומניסטיות, ערכים של צדק וחירות, סובלנות ופלורליזם ומתן מקום שווה בין שווים לכולם.

תל אביב יפיו היא העיר השווה ביותר בעולם. יצירתית וצעירה וצבעונית וממציאה את עצמה מחדש, אבל גם שווה במובן של ריבוי השונים שחיים בה בשוויון. יש לנו מגוון רחב של שווים בין שווים, ואנחנו נלמד יחד להקשיב זה לזה. נעשה בירור אמיתי של מהו ה"והגדת" של מערכת החינוך בתל אביב יפיו, מהו האני מאמין שלנו, וזה לא יהיה בירור קל. בתי הספר שלנו שונים מאוד זה מזה,

ההורים שונים זה מזה והמנהלות והמנהלים שונים מאוד זה מזה. אבל הכוח שלנו הוא במגוון.

ברוח הכנס אשתף שאני בת לשני הורים מורים – זהבה ודוד ברכה. ילדות ובגרות בבית של שני אנשי חינוך הן חוויה שמעצבת תפיסות, ערכים ובמקרה שלי גם דרך חיים, כמעט "מפתוב". החינוך מבחינתי הוא הדרך שבה אני מפרשת את העולם לטוב ולרע. אני רואה את חוף הים מלוכלך, ואני חושבת על כישלון החינוך; אני שומעת שיחה עמוקה בין שני נערים בנושא אקטואליה, ואני מתפעלת מעוצמתו של החינוך.

ה"והגדת" של ההורים שלי מבחינתי היה שחינוך והשכלה הם דלת הכניסה לחברה. זו הייתה הדלת שלהם לקליטה מיטבית בארץ כשהם עלו ממדינות ערב, וזו הייתה גם הדרך שלהם להמחיש לנו כמה חינוך הוא לפני הכול תיקון עולם. כמי שעובדת בשדה החינוך כל חייה, כמורה במכון ברנקו וייס ועכשיו בעיריית תל אביב, קשה לי שהחינוך הוא שק החבטות של החברה הישראלית. דומה שכולם מבינים בחינוך ויודעים מה נכון ובעיקר מה לא נכון. התפקיד שלנו, בין השאר, הוא לזקוף את קומתם של המורות והמורים, של המנהלות והמנהלים, ולהגיד שחינוך והוראה הם פרופסיה, הם לא אינטואיציה ולא אלתור. זו עבודה קשה ויום־יומית, והם עושים עבודה מקצועית חשובה ויקרת ערך.

עוז אלמוג

אפתח ואומר ללא כחל וסרק, מערכת החינוך במסלול של התרסקות. אין מדובר רק בכתי הספר אלא גם באקדמיה. הבעיה של החינוך היא לא עניין של ימין ושמאל ולא של הקונפליקט, היא משהו הרבה יותר עמוק. מדובר בתהליכים גלובליים שמתרחשים, ומי שלא מבין אותם לא יוכל לשנות את המצב. מערכת החינוך היא לא היחידה שסובלת מהבעיה. מדובר בפער הדורות – מי שיושב בצומת ההחלטות, בעמדות הכוח, שייך לדור הישן שלא מבין את השינוי.

מתוקף תפקידי, הצעתי להעביר את לימודי הסוציולוגיה ללימוד אינטרנטי. אפשר ללמוד על החברה בלי הדינמיקה הזאת של לימוד בכיתה, באמצעות סרטים ותמונות. אבל הם מתעקשים על ספרים שעולים הרבה כסף; חיים את העולם של אתמול. אתאר על קצה המזלג את העולם של מחר ואת מה שדורש שינוי.

אלה הדורות שמשחקים תפקיד בחברה הישראלית: דור הסבים, בני 60 פלוס, שנקראים "בייבי בומרז"; דור ההורים, הדור שלי, הוא דור היאפים, שנקרא גם דור ה-X – שכבת התפר בין לבין, בני 35-44; דור הנכדים הם בעצם הדור המעניין ביותר: דור של בני 21-34, דור ה-Y. הם הדור החשוב, כיוון שהם כבר עברו את כל מסלול ההתבגרות – בית ספר יסודי, תיכון, הגיוס לצבא – ונכנסו לאוניברסיטאות, למכללות ולעולם התעסוקה והקימו משפחות. אנחנו יכולים לעקוב אחריהם ולראות מה החינוך עשה להם וכיצד. האחים הצעירים שלהם הם דור ה-Z, והנינים הם דור האלפא.

דור ה-Y הוא דור מיוחד מאחר שהוא גדל ברוח זמן אחרת. הוא גדל בעידן של יזמות. בני הדור הזה לא מכירים את העידן שבו חיכת שבע שנים לטלפון. אלה ילדים דיגיטליים. הם נולדו לתוך עידן המחשב. הם הראשונים שנכנסו לפייסבוק, אבל עוד לפני הפייסבוק הם כבר היו ב-ICQ. היה להם טלפון סלולרי בגיל צעיר מאוד, ולכן הם דיגיטליים יותר מכולם. הבעיה שהמערכת לא עברה מספיק דיגיטציה, והיא לא מתאימה לדור הזה.

רוב בני הדור הזה הם ילידי ישראל. הם רבת-תרבותיים, בניגוד למה שהתקשורת מפיצה, והנושא העדתי, מזרחים-אשכנזים, הוא לא עניין בשבילם – זה כמו ההבדל בין גולני לצנחנים. הם עברו את מהפכת הערוצים, והם עברו את מהפכת ה-PC. הם כמובן גם חברה אחרת, חרדתית יותר. הם חוו את הפיגועים המזוויעים בזמן אמת, בשידור חי, ונכנסו לתוך עידן השפע. הם חזקים, והם מומחים לנושא הפנאי, הם הדור של הבליינים. אצלם יום הולדת זה שבוע הולדת, חודש הולדת. נישואים זו הפקה. זה דור שבהחלט יודע לבלות. כמו שהם אומרים, "לכם יש הכסף, רק שאתם לא יודעים איך לבזבז אותו".

זה דור שגדל באווירה אתרוגית, עם חינוך עוטף, לטוב ולרע. לחינוך כזה יש יתרונות גדולים מאוד, אבל היום אנחנו יודעים גם מה הנזקים – כשיש הפצצה של אהבה, יש גם נפגעים. אני ושותפתי וכת זוגי, ד"ר תמר אלמוג, חוקרים את הדור הזה בכל הארץ. עברנו לגור בתל אביב מאחר שהיא בירת הצעירים. היא הפכה גם לאחת מבירות הצעירים בעולם. ארבעים אחוזים מאוכלוסייתה הם בני 35 ומטה. פרסמנו דוח מקיף בעניין שיש בו 1,200 עמודים. הצעירים האלה הם קורבנות. לא אלאה אתכם כרגע בכל התכונות שלהם, אבל הם ללא ספק קורבנות של שיטה, ואנחנו כמובן נצטרך להבין מה המחיר שהם שילמו.

אסביר כמה דברים על דור ה-Y. קודם כול מדובר בדור הגלובלי ביותר. דור שגדל עם גירויים בינלאומיים. תרבות מיוסדת על טווח האינטראקציה בין האנשים, טווח התקשורת. בחברה של הציידים-לקטים התרבות הייתה של עשרה-עשרים קילומטרים. עם המצאת הקיטור, הטלגרף והטלפון, ואחר כך המכונית והמטוס, המרחק גדל. העניין הוא שכרגע אנחנו בדיוק באותו תהליך, ורוב האנשים לא מבחינים בזה. הלאומיות מותכת בתהליך טכנולוגי-דיגיטלי שבו אנשים מכל קצות העולם חווים חוויות דומות ולכן מפתחים נפש דומה. כאשר בוחנים את דור ה-Y בכל העולם, רואים שסגנון החיים שלהם דומה מאוד. נכון שבישראל בני הדור הזה פטריוטים יותר ונוטים למרכזי-ימין, וברוב העולם הם נוטים יותר שמאלה. כאן הם מפוכחים יותר. אבל עקרונית הם כמו כל בני הדור הזה בעולם – גם הם רואים את הגול של מסי בשידור חי, גם הם צורכים את האופנה של ZARA. כל הגישה הכללית זהה.

אם כן, השאלה הגדולה היא למה אנחנו מתעקשים להפעיל מערכות לאומיות. לא שיש בכך פסול. להפך, אדם צריך כבוד. אדם צריך להכיר את הקבוצה האתנית שלו ואת המשפחה שלו. זהויות הן דבר חשוב. אלא שאנחנו שבוים בעולם של המהפכה

התעשייתית עם מוסדות שהיו טיפוסיים למהפכה הזאת. המוסד החינוכי עדיין פועל על פי המתכון של פעם: בית ספר עם כיתה והרצאה פרונטלית. זה כבר לא עובד. הסיפור האמיתי היום בחינוך הוא להביא את ההייטק לתוך עולם ההשכלה. למה מתקשים לשנות מה שנדרש? קודם כול בגלל היתרון היחסי של הסטטוס קוו, כמו שאומרים באנגלית Better the devil you know than the devil you don't know. כלומר, זה עבד עד עכשיו, למה לא להמשיך עם זה? קל להודות בבעיה, קשה להודות במשבר. גם אצלנו באוניברסיטאות מודים שיש בעיה ואומרים בואו נשנה שינוי קטן, ויהיה בסדר. לא, לא יהיה בסדר, כי אנחנו עושים עוד מאותו דבר. שנית, עדיין לא ברור מה האלטרנטיבה. אנחנו מגששים באפלה. אנחנו לא יכולים לומר עדיין שזה עובד.

וכמובן, הנוקשות של שומרי הסף, שמפחדים לאבד את היתרונות. כמו שאומרים הקולגות שלי, אתה רוצה לימוד מקוון, 100%, אחרי שאני אצא לפנסיה. כך שלצערנו ישנם כוחות שמושכים אותנו אחורה.

דור ה-Y הוא דור מלא סתירות: מצד אחד הם ממוקדים מאוד בעצמם, אבל בהחלט יכול להיות שהחולשה הזאת תשמש יתרון. כיוון שכאשר אתה ממוקד בעצמך, אתה גם ער לזכויותיך.

בני הדור הזה לא אוהבים לעבוד קשה. הם לא רוצים קריירה ליניארית ולכן פורשים אחרי שנה-שנתיים. הם לא צריכים שבתון ממוסד, הם עושים להם שבתון בתאילנד. יש להם גם הורים שיממנו אותנו. בסופו של דבר זה יכול להיות חיובי, כי זה מכריח את המעסיקים, המנוולים והחמדנים, תסלחו לי, להפסיק לסחוט אותם עוד ועוד. אתה לא יכול לשכנע אותם באידאולוגיה, זה לא ילך. הם זקוקים לגירוי המהיר. הם לא יכולים לשבת בכיתה, הם חסרי סבלנות, וזה נותן את אותותיו בתחום העומק – הם לא מי יודע מה מעמיקים. אבל יש לזה גם יתרונות.

אציע כמה הצעות – מה להערכתי צריכים להיות העקרונות לשינוי. קודם כול צריך לכפות, אנשים לא ישתנו לבד. דבר נוסף, הגדלת השקיפות. דור ה-Y הוא דור שרוצה ומכבד מאוד שקיפות. אלא שאחד הארגונים הכי פחות שקופים בעולם זו האקדמיה, אלו האוניברסיטאות, שמתנהלות על בסיס מאפיונרי. החוכמה היא בעצם לדעת מה צריך לשמר מהקיים, ומה שצריך זה הבסיס. מנגנונים משתנים, טכנולוגיה משתנה, אבל יש דבר שלא משתנה ואסור לו להשתנות – המוסר האנושי. את זה אנחנו צריכים ללמד. זה לא קשור לא ליהדות ולא לנצרות ולא לאסלאם. זה קשור לדיברות הבסיסיים. רגישות לסבל ולמצוקה, אמפתיה לשונה

ולחלש, לחולה ולזקן, כבוד הדדי, הוקעה וענישה תקיפות. צריך לחתור לשוויון מרבי. לא מדובר באתוס סוציאליסטי, זה אתוס אנושי. צריך לדעת להכיר תודה. צריך לדעת להיות עניו, צנוע. צריך לדעת ללמוד להקשיב, להיפתח באופן אינטלקטואלי ורגשי, ואחרון־אחרון – עם כל השינוי, וצריך לשנות באומץ, צריך לכבד את העבר ולהנציח אותו.

חינוך בגוף ראשון

אלי נחמה | גלעד גולדשמיט | זמירה פורן-ציון | חן מילר
נועה מועלים | יוסי בן אשר | משה גוטמן | תרצה וקנין | בירו טשלה

אלי נחמה

"אתה עם העיניים השחורות, צא החוצה!" עד היום אני יכול לשמוע את קולה של המורה מהדהד בכל פעם שהיא נכנסה לכיתה. תל אביב, בית ספר יסודי, כיתה ג'. אני בטוח שאבא ואימא בחרו בשבילי את בית הספר הטוב עלי אדמות; כזה שיטפח את השמחה והסקרנות שלי; כזה שיהפוך להיות הבית השני שלי. ואני, אלי עם העיניים השחורות, ממש, אבל ממש, לא הבנתי מה לא בסדר בעיניים שלי. בכל בוקר בעשרה לשמונה אימא אמרה לי שאני הילד הכי יפה, הכי חכם, ושיש לי העיניים הכי שחורות בעולם; כאלה שרואות הכול. ואז, בשמונה ועשרה, המורה חביבה נכנסת לכיתה, "אתה עם העיניים השחורות!" מה כל כך מאיים עליה, מה כל כך מפחיד אותה, מרגיז אותה? אני מבין שמהו לא בסדר אצלי. אני רוצה להשתפר, אני רוצה להשתנות, אני רוצה שהמורה תאהב גם אותי; ואם לאהוב זה מוגזם, שלפחות תוכל לשהות במחיצתי באותו החדר. זה לא חייב להיות או היא או אני.

ליתר ביטחון בלילה נהגתי לבקש מתחת לשמיכה שמישהו ישנה לי את צבע העיניים, שיהיו כחולות או ירוקות. גם שחור בהיר יהיה בסדר. בבוקר קמתי עם עיניים שחורות מתמיד. ליד הדלת אני מבקש מאימא להסתכל, אולי היא תמצא בהן גוונים של אפור. אימא צוחקת, "מתוק שלי, יש לך את העיניים הכי שחורות ויפות". לא זה מה שרציתי לשמוע.

רצתי לבית הספר ורקמתי תכנית מנצחת: אגיע ראשון לכיתה, אתפוס את השולחן האחרון בטור ליד החלון, אשב נמוך-נמוך, הכי נמוך שאפשר, שאפילו המורה חביבה הגבוהה לא תוכל לראות אותי, ואת הפוני אפזר על העיניים. השעה שמונה. צלצול. כל הילדים רצים לכיתה, שמחים וצוהלים, ואני מקווה שאולי הפעם, אולי הפעם... כמה נעימה המחשבה על אולי הפעם. שמונה ועשרה, וחביבה נכנסת לכיתה: "אתה עם העיניים..." לא חיכיתי למילה "שחורות". קמתי ויצאתי מהכיתה. סגרתי את הדלת. "אינני בוכה אף פעם, אינני תינוק בכיין"... אבל הדמעות זלגו מעצמן. את זה לא שכחתי, ועל זה לא סלחתי.

קוראים לי אלי נחמה ויש לי עיניים שחורות, ויתרתי על קריירה מצליחה של שחקן תיאטרון כדי להיות איש חינוך – בזכות, או בגלל, העיניים השחורות. ניהלתי את בית חינוך א"ד גורדון בצפון תל אביב באמונה שהחינוך הוא הדרך, האדם, המטרה. שילבנו בו תלמידים לקויי ראייה ועיוורים. בחמש השנים האחרונות אני מנהל את קמפוס ביאליק-רוגוזין. קמפוס חובק עולם לילדי מהגרי עבודה, פליטים, מבקשי מקלט; ילדים שבאים מ-51 מדינות, בני כל הדתות. בית ספר עם מאות זוגות עיניים – העיניים של צ'יסאם ושל סוחו. עיניים טובות, עיניים שוות שאומרות, תראה אני כאן. זה ה"והגדת" שלי: תראו אותי – אני כאן.

גלעד גולדשמיט

הגעתי לעסוק בחינוך ולדורף ובחינוך אנתרופוסופי בגלל השאלה המאוד פשוטה שאני שואל גם היום: איפה הילדים, לאן הם נעלמו? אנחנו מדברים על פוליטיקה, על כלכלה, אבל עוסקים פחות בסוגיה איך עושים בית ספר שהוא מותאם לילדים – בית ספר שמאיה בת השמונה תבוא ללמוד בו, ויעשו בשביל מאיה בת השמונה את מה שמאיה בת השמונה צריכה וראוי שתקבל.

אי-אפשר ללמוד שום דבר מבחוץ, אפשר ללמוד רק מבפנים. אסור לתת לילדים ציונים, אסור להעריך אותם במספרים, אסור לעשות להם מבחנים; צריכים לעשות דברים שמתאימים לעולמם ולשפתם. בבתי הספר שלנו כל יום נפתח בתנועה, במשחק, בקפיצה על חבל. לא יושבים ליד שולחנות עם ספרים. בכלל, אין ספרי לימוד בבתי ספר בשיטת ולדורף, אין חוברות עבודה, אין דפים שצריך לסמן x פה ו-x שם. אין מבחנים ואין ציונים, ובכל זאת הילדים לומדים הרבה מאוד. אמנות היא חלק בלתי נפרד מכל מה שאנחנו עושים, והיא לא פחות חשובה מכל דבר אחר. אין שום סיבה בעולם שעבור שיר בת התשע או איתמר בן העשר, מתמטיקה תהיה חשובה יותר מציור. מי קבע שמתמטיקה חשובה יותר מציור, או שהבנת הנקרא חשובה יותר מריקוד, או שגיאוגרפיה חשובה יותר ממלאכת יד? זו הסתכלות של מבוגרים, זו לא הסתכלות של ילדים.

אין אצלנו שום היררכיה בין המקצועות – עבודה בגינה חשובה בדיוק כמו

שיעור בחשבון. ציור חשוב בדיוק כמו לקרוא; טיפוס על עצים חשוב בדיוק כמו כל לימוד אחר. הכול חשוב. תוסיפו לזה טיפוח קשר טוב בין הילדים למבוגרים ויכולת בחירה, והרי לכם עולם שמתאים לילדים.

זמירה פורן-ציון

אני מאמינה בחינוך. אני מאמינה שחייבים להישיר מבט לאי-שוויון ולא-יצדק בחברה ולשנות את המצב. באתי לדבר על מזרחיות במדינת ישראל. למזלנו הגדול, כור ההיתוך לא הצליח. המחאה המזרחית התחילה כבר בוואדי סאליב, בפנתרים השחורים. אחר כך בקשת הדמוקרטיה, בתנועת אחותי, בלבי במזרח, בתור הזהב ובערס פואטיקה. זו מחאה שלא מייצגת רק תנועות שכאו לשנות את מוקדי הכוח בחברה הישראלית, אלא זוהי מלחמה לשינוי דמותה של החברה הישראלית – למען חינוך טוב יותר, שוויוני, מוסרי. אין כאן שיח מתנצל, לא שיח של השד העדתי. אין כאן "אכלו לי, שתו לי". יש כאן שיח של למעלה ממחצית החברה הישראלית, ששנים, כמעט שבעים שנה, הוסללה, הודרה, הוגזעה. בפעם הראשונה שקראתי כתלמידה באור יהודה על גיבורה ששמה נעימה ששון, הייתי המומה. איך זה יכול להיות, זה השם של דודה שלי? איך זה יכול להיות שיש גיבורה בספרות עם שם עיראקי, הרי כל הסופרים שהכרתי היו רק אשכנזים? במחקר שפורסם בספר "חצי-חצי" מצאה טליה שגיב מהאוניברסיטה העברית, בעצמה בת למשפחה מעורבת (גם חמשת ילדיי מעורבים. בן זוגי יליד שוודיה), שמרבית בני הדור השלישי במשפחות מעורבות של אשכנזים ומזרחים מגדירים את עצמם "מזרחים", אחרים "אשכנזים" ורק מיעוט מגדירים את עצמם "ישראלים". איך זה ייתכן, מה קרה? אומר לכם: תרבות היא שפה, תרבות היא זיכרון, תרבות היא געגוע, תרבות היא מוזיקה, תרבות היא היסטוריה – קוראים לזה "זהות". את כל הדברים האלה אי-אפשר לדכא, כי יש להם דרכים משלהם להופיע ולתבוע את מקומם. לא ייתכן שתרבות שלמה תימחק, ובני אותה תרבות ישתקו. הדור הראשון והשני של המזרחים עסק בהישרדות כלכלית, אבל היום דור ה-Y, הדור השלישי והרביעי, אומר לא עוד! עד שיהיה שינוי משמעותי ואמיתי. עם זאת, אני יודעת

שלאורך ההיסטוריה קבוצות הגמוניות לא ויתרו מעולם מרצונן על כוח ושליטה. השיח בשם האיכות, השיח המגחיק והסטראוטיפי, הוא השפה של הדיכוי. שום שיח כזה לא יזיז אותנו. להפך, המדינה הזאת היא של כל אזרחיה ולא רק של קבוצה אחת. העיקרון המרכזי בחינוך הוא רוח המוסר, החמלה, האמפתיה והכבוד ההדדי.

את אלה צריך ללמד במדינת ישראל:

- א. כל תלמיד במדינת ישראל ילמד ערבית מכיתה ג'.
- ב. רוח הוויכוח, החשיבה הביקורתית, צריכות להיות בסיס ללימוד המקורות שלנו.
- ג. ישונו לאלתר תכניות הלימודים בספרות, בהיסטוריה, באזרחות.
- ד. הקצאה שוויונית בתרבות בין הפריפריה למרכז, בין מזרחים לאשכנזים, בין ערבים ליהודים, בין דתיים לחילונים. כי לכל אחד יש קול.

בואו נשבור קירות ונבנה חברת מופת. אשרי המאמין, אשרי המחנך, אשרי הלוחם ואשרי החולם.

חן מילר

בשנה הראשונה שעבדתי בה במערכת החינוך נכנסתי לכיתה ב', ובמרכז הכיתה, על כיסא, עמד ילד קטן עם עיניים גדולות. הוא קילל וירק וצעק. הוא הסתכל עליי, ואני הסתכלתי עליו. התקרבתי ולחשתי לו: "אני יודעת שיש לך לב גדול, אני יודעת שאתה חכם, אני יודעת שאתה ילד טוב". הוא חיך אליי חיוך חוצפני ומול כל הכיתה אמר: "מורה מטומטמת, את לא יודעת כלום. אני ילד מופרע, כולם אומרים שאני מופרע – המורים אומרים שאני מופרע, המנהלת אומרת שאני מופרע, אפילו ההורים שלי אומרים שאני מופרע". ואני בשלי: "יש לך לב גדול, אתה חכם, אני יודעת שאתה ילד טוב". הילד הקטן ברח מהכיתה.

בשבוע השני שנכנסתי לכיתה חזר אותו המחזה – קללות, צעקות, יריקות. נשמתי נשימה עמוקה, התקרבתי אליו ולחשתי לו: "יש לך לב גדול, אתה חכם, ואני יודעת שאתה ילד טוב". הוא התיישב במקום. בשבוע השלישי, כשנכנסתי

לכיתה ליד הכיסא שלי ישב ילד קטן. ביום הזה הוא בחר בי להיות המורה שלו, ואני בחרתי בו להיות התלמיד שלי. זה היום שבו החלטתי סופית לעסוק בהוראה. לקראת סוף השנה שאל אותי הילד הזה איך אני יודעת שילדים הם טובים. סיפרתי לו שיש לי סוד.

אתם מבינים, עד כיתה ה' לא ידעתי לקרוא ולכתוב, לא הצלחתי לחבר מספרים, רוב הזמן נהגתי לשבת בכיתה ולבהות במורה. לפני השינה בלילה שאלתי את עצמי בשביל מה באתי לעולם. חשבתי שאני טיפשה, שיש לי מוח מקולקל. הייתי בטוחה ששום דבר לא יצא ממני. היום אני יודעת שאת מהות החינוך לא לומדים באוניברסיטה. את מה שאני יודעת על חינוך למדתי בכל דמעה שזלגה לי על הלחי, בכל נשימה עמוקה שנשמתי.

שואלים אותי תמיד למה בחרתי להיות מורה, ואני עונה שזו הגאווה הכי גדולה שלי, הניצחון הכי גדול שלי. אני חן מילר, תלמידת החינוך המיוחד, מורה בישראל. אני, שהמערכת ביקשה לא פעם לוותר עליי, נמצאת היום בתוך המערכת כדי לשנות, כדי להראות שאפשר גם אחרת. מורים, מנהלים, אנשי חינוך – המילים שלכם והמחשבות שלכם על הילד הופכות בשלב כלשהו להיות המילים והמחשבות שהילד חושב על עצמו: דעו שאין ילד שלא, יש רק ילד שכן. זכרו תמיד שכאשר אתם עוסקים בחינוך ובעשייה חינוכית אתם עוסקים בדיני נפשות.

נועה מועלים

ב־1992 כתב כריסטופר בראונינג את הספר "אנשים רגילים". הספר מספר על יחידה 101, גודר מילואים של משטרת הסדר בגרמניה שנשלח ב־1942 ליוזפוב שבפולין. לגודר הייתה משימה אחת ברורה: לאסוף את כל יהודי יוזפוב. את הגברים הצעירים לשלוח לעבודה, ובנותריים – נשים, ילדים, קשישים – לירות במקום. כשהמשימה כבר ברורה לכולם, אנשי הגודר עומדים במעגל מחוץ לכפר, והמפקד שלהם, המכונה "פאפא טראמפ", פונה אליהם באמירה יוצאת דופן: מי שמרגיש שהוא לא רוצה לקחת חלק במשימה הזאת, מתבקש לקחת צעד אחד קדימה. הצועדים קדימה – ישוחררו. מעטים מאוד צעדו קדימה.

מה שמעניין אותי בסיפור הזה הוא איפה ואיך מלמדים לקחת צעד אחד קדימה, ואם מחנכים אנשי ונשות חינוך להיות אנשים שצועדים צעד אחד קדימה ומחנכים אחרים לקחת צעד אחד קדימה.

אני יודעת מתי אני בפעם הראשונה לקחתי צעד אחד קדימה. זה היה מזמן, בערך בכיתה ד'. חברה שלי החליטה שהיא עושה מסיבת כיתה. התרגשתי וציפיתי למסיבה, אבל מהר מאוד הבנתי שלא כל הכיתה מוזמנת אליה. החלטתי שאני מתעקשת – אני לא באה למסיבה אם לא כולם מוזמנים! גם החברה התעקשה ורצתה להזמין רק חברים קרובים, ואולי גם כמה חברים של חברים קרובים. המשכתי בשלי והבטחתי לה שאעזור לה לסדר את הבית. התעקשתי והתעקשתי, ונחשו מה? בסוף הצלחתי, כל הכיתה הוזמנה למסיבת הכיתה. מאז אני עומדת על שלי בכל מקום שאני מגיעה אליו.

להיות יו"ר אגודת הסטודנטים זה לקחת צעד אחד קדימה, ולהיות יו"ר אגודת סטודנטים וסטודנטיות של מכללה לחינוך – זה כבר לקחת כמה צעדים קדימה. אחת לשבוע לפחות אני נשאלת את שאלת מיליון הדולר: אז מה עושים שם באגודת הסטודנטיות – קצת בירה, קפה, הרצאות מדי פעם? לא. להיות יו"ר אגודה זה פוליטי, זה חברתי, זה חינוכי. פוליטי-חברתי, פוליטי-חינוכי. להיות יו"ר אגודה במכללה לחינוך זה לקחת ארבעים סטודנטים וסטודנטיות בקיץ, בחופשה שלהם, להפגנה בשבע וחצי בבוקר מתחת לבניין קריית הממשלה בגלל מתווה הגז ובגלל הקשר בין הון לשלטון, שרק גובר. זה קשור אלינו, וזה קשור לכולם, וצריך לדבר על זה, וצריך למחות נגד זה.

סטודנטית שתהיה מחנכת טובה לא צריכה רק לקבל 95 בפילוסופיה של החינוך. חינוך זה מלחמה על הדמוקרטיה, חינוך זה שחור ולבן, זה יהודי וערבי, להט"בי, זה שוויון בין המינים. חינוך, רבותי, זה לקחת צעד קדימה.

יוסי בן אשר

אספר לכם על פרויקט שיקר ללבי מאוד. התחלתי את העשייה המקצועית שלי בהיי־טק. עברתי לחינוך כי משהו דחק בי לעשות יותר, להביא את עצמי יותר. יש דברים שאני יכול לעשות, ובמסגרת ההיא לא יכולתי לעשות אותם.

לפני כמה שנים התכנסנו כדי לקבוע את יעדי החומש של מכללת סמינר הקיבוצים. אחד היעדים שעניין אותי יותר הוא פיתוח של כישורי התקשורת הבין-אישית וההתבוננות הפנימית בקרב סטודנטיות וסטודנטים והעצמתם כלומדים וכמורים בעתיד בעלי אחריות אישית. המילים שנשארו אתי אחרי המפגש הזה היו "התבוננות פנימית". ניסיתי לברר לעצמי מה זו בכלל התבוננות פנימית ולראות איך אנחנו יכולים ליישם את זה אצלנו בתכנית ההכשרה.

למה חשוב כל כך לעסוק בהתבוננות פנימית או בפדגוגיה מתבוננת? מדובר בפגישה של החלקים המרכיבים את אישיותו של האדם ובאינטגרציה ביניהם. פיתוח העצמי לשם השגת אוטונומיה ואותנטיות, הגברה של תחושת האחריות לזולת, לטבע ולסביבה וחיבור לחוויות העמוקות בהווה.

יצאנו למסע הזה, פגשנו מכללות, פגשנו אנשים. פרופ' נמרוד אלוני וד"ר לילך ניישטט מלווים את התהליך אצלנו. מיקי מוטולה במכללת אורנים עושה מהלך מאוד דומה למהלך שאנחנו עושים, וכך גם מכללות אחרות. גילינו אנשים מדהימים שעוסקים בתחום הזה שנים רבות ומנסים לבחון איך מכניסים אותו לתחום החינוך – התבוננות פנימית בחינוך. נתקלנו בכל מיני מושגים. כך, מושג שתופס את מקומו לאט הוא "מיינדפולנס", אך גם מדיטציה ויוגה. הדברים האלה קורים כבר היום, הם נעשים במוסדות חינוך, אבל לא הייתה שום ראייה כוללת, לא נעשה ניסיון לעשות אינטגרציה.

האתגר הבא הוא לקשור את המושגים והרעיונות ולראות איך מפעילים אותם במסגרת הפדגוגיה; איך הופכים את המורה למתמטיקה ליותר נוכח בשיעור. אולי רוח השיעור תהיה מעט אחרת, מבנה השיעור יהיה אחר, אולי יהיה אפשר לפתוח במדיטציה. יש מרצים שכבר עושים את זה. יש מורים בבתי הספר שכבר עושים את זה. כלומר, אנחנו בעצם מדברים פה על שני אתגרים: הראשון הוא לכנס את הדברים, והשני, לקשור את החוכמה הישנה־חדשה עם הפדגוגיה בהווה.

בינתיים בנינו מבנה שהוא למעשה מרחב התבוננות, ובמרחב הזה אנחנו מתכננים בתשע"ז לבנות תכנית הכשרה. מקום שבו מרצים, סטודנטים ועובדי מינהל יוכלו להיפגש ולהתנסות בחוויות ההתבוננות.

משה גוטמן

ברגעים אלו ממש אלפי ילדים בני 3 נפרדים מהתלתלים ומהשערות שלהם. גוזזים את כל שערם ומשאירים רק פאות משני הצדדים. הילדים האלה יחזרו הביתה הלילה עייפים ויחכו בכיליון עיניים ליום ההולדת שבו יהיו בני 3. ביום הזה אבא יעטוף את כל גופו של הילד בטלית, כדי שחס וחלילה לא יראה מראה שאינו טהור, וילך אתו לחדר. אימא תלך מאחור בדמעות עם עוגה שאפתה ושקית עם מיני מתיקה. יגיעו הסבים והסבתות. כשהם יגיעו לחדר, המלמד יודא שכל הווילונות סגורים והילד לא יכול להציץ החוצה, ואז יוריד ממנו את הטלית, יושיב אותו על ברכיו וילמד אתו את האלף־בית. תוך כדי הלימוד הוא ימטיר עליו סוכריות מלמעלה, כדי שהילד יקלוט שאם הוא ישקיע בתורה, התקציבים כבר יגיעו ממקום כלשהו. כשהוא יסיים הוא ימרח דבש על שלוש אותיות – א־מ־ת. הילד ילקק את האותיות וילמד שהתורה מתוקה מדבש.

אחר כך יחזור הילד הביתה ועד צאת הכוכבים יישאר עטוף בטלית. הוא יהיה נעול בבית כדי שלא יראה שום דבר. ביום הזה הוא הופך להיות חוליה בשרשרת שמתחילה לפני 3,328 שנה, פחות שבועיים, היום שבו קיבלנו את התורה בהר סיני. מאז השרשרת עוברת מדור לדור, מאב לבנו, מהבן לבנו, הלאה והלאה, וסוף השרשרת הוא באחרית הימים כשהמשיח יגיע. גם אני, עבדכם הנאמן, הייתי חוליה בשרשרת הזאת והלכתי מדי בוקר לתלמוד תורה כדי ללמוד.

אתיחס לסוגיית הטעויות והלמידה מטעויות. הסמכות לטעות מעוגנת במקורות. יש פסוק שאומר "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל". הפירוש שמלמד הפסוק הזה הוא שגם אם אומרים לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, מחובתך לציית לדיינים היושבים בלשכת הגזית – לאמור, יש לדיינים סמכות לטעות.

הגמרא מביאה סיפור על רבן גמליאל, נשיא ישראל וראש הסנהדרין, הערכאה השיפוטית העליונה ביותר, שטעה בקביעת ראש החודש. זאת אומרת שהוא קבע

את יום הכיפורים ביום הלא נכון. כל חכמי ישראל ידעו שהוא טועה, בכל זאת קיבלו את דעתו, כי לנשיא יש סמכות לטעות. הסמכות לטעות עוברת מדור לדור, והשאלה היא אם אפשר להכריח ילד גם להתכופף לסמכות הזאת. סבי נפטר בתחילת השנה הזאת בגיל תשעים. הוא כתב בצוואה שהוא אוסר לכתוב שום דבר שבח על המצבה, למעט שבח אחד: "חינך את צאצאיו בדרך שקיבל מרבותיו ומאביו". הדרך של סבא הייתה שילד חייב לציית ואסור להסביר לו בשום אופן מדוע עליו לעשות דבר מה. אם שמע מישהו מסביר לילד למה לעשות ככה וככה, היה אומר לו "אתה הורס אותו, הוא חייב לגדול עם קבלת מרות, עם עול מוחלט וציות עיוור, ככה הוא יגדל טוב". זו הגישה הקלאסית השמרנית שגם אני גדלתי לאורה. אבל לכבוד הכנס הזה פשפשתי בכתובים ומצאתי שלימין ושמאל יש עוד פירוש, לא הפירוש שמקנה סמכות לטעות אלא להפך. בתלמוד הירושלמי מופיע פירוש אחר: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין או שמאל, פירושו דווקא שמי שאומר לך על ימין שהוא ימין ועל שמאל שהוא שמאל אבל טועה, לא צריך לשמוע לו. זו הגישה שחודרת היום יותר ויותר למוסדות החינוך החרדיים – שכן מותר למתוח ביקורת על סמכות. איך מאזנים בין שתי הגישות, בין הגישה השמרנית לגישה החדשה? לעניות דעתי האיזון בין שתי הגישות הוא שאם הילד יודע ומבין כמה חשוב לתת לסמכות את הכוח, אפשר לדרוש ממנו לציית לסמכות גם כשהיא טועה; ואם הילד לא מבין, הוא קטן מדי, הוא בשלב של שחור ולבן, אמת ושקר, אל תדרשו מהילד לציית, כי זה יהרוס לו את כל האמון גם בדברים הנכונים.

תרצה וקנין

נולדתי בשדרות והתחנכתי בשנות השבעים והשמונים במערכת החינוך של שדרות. שדרות היא קהילה קטנה. אנשים טובים וחמים, שאחד המאפיינים הבולטים שלהם זו הערבות ההדדית והנתינה לאחר, בלי לחשוב מה נקבל בחזרה. אבל למרבה הצער, אחד המשפטים החזקים הזכורים לי כילדה הוא: "תלמדי, תשיגי ציונים טובים, לא כדי להשכיל, לא כדי להתפתח, אלא כדי לעזוב את שדרות". לא לאשקלון העיר

הסמוכה או לנתיבות, אלא לעיר הגדולה תל אביב. ולמרבה הצער, אני ואחיי כולם באמת גרים במרכז.

כבר בשנת העבודה הראשונה שלי הטילו עליי להיות רכות חברתית ואחר כך הפכתי את התפקיד לרכות קהילתית. מה שמאפיין את העשייה החינוכית שלי הם האירועים הערכיים שכללו את כל הקהילה, שותפות של כולם בתוך בית הספר. התחושה באירועים האלה הייתה שאנחנו, קהילת בית הספר, שייכים וערכים זה לזה. תהליכים מקבילים קרו גם בכיתות שחינכתי, כיתות ה'–ו', שהובילו את כל התחום הערכי בבית הספר. כלומר, העברת שיעורים ערכיים בכיתות, הכנת סרטונים בנושאים ערכיים, הכנת טקסים, והכול מתוך הבנה שאנחנו שייכים לקהילה בית ספרית, ולכן יש לתרום ולתת לה. אחת התלמידות שלי ניסחה את זה יפה כשאמרה, כשאני רואה את הילדים הקטנים מחייכים, זו התמורה שלי.

זכורה לי סיטואציה שעמדתי במעבר חצייה וראיתי שני תלמידים שלי, איליה ודן, שצעקו לעברי, "תרצה, עכשיו סיימנו את בחינת הבגרות במתמטיקה 5 יחידות בזכותך". חשבתי על זה והבנתי שבעצם מה שמתרחש בתוך הכיתה, הקסם הזה, הוא מעבר ללמידה. זו האמונה ביכולת, זו ההבנה שלהם כילדים שהם חלק מאיזושהי מערכת, מאיזושהי קהילה גדולה שצריך לתת לה. נכון שגם לעצמי ה־5 יחידות האלה במתמטיקה יתרמו, אבל גם לחברה. הם לא בודדים בעולם, הם חלק מקהילה. ואני בטוחה שאת זה הבאתי משדרות, מהמקום הקטן והחסם הזה – "שתלתם ניגונים בי, אמי ואבי".

בירו טשלה

אם מישהו היה אומר לי לפני כמה שנים שאהיה חלק מכם, לא הייתי מאמין – שאהיה חלק ממערכת רגישה, נעימה, שמעצבת את דמותם של ילדים. אני מלמד בכמה בתי ספר, אחד מהם הוא נווה יונתן ברמלה, בניהולה של שלי קרן. התלמידים שלי ממוצא אתיופאי, רוסי, ערבים מוסלמים, ערבים נוצרים וכמובן צברים. התלמידים שלי אומרים לי: לא ידענו שאפשר ליהנות בבית הספר. השיעור שלך מצחיק, השיעור שלך נעים, אתה דואג לנו ואוהב אותנו כמו אבא ואימא. ילד תמיד יזכור

טוב יותר מי אמר לו בוקר טוב ולא מה הוא למד היום בכיתה. כל זה לא היה קורה בלי מכללת סמינר הקיבוצים, שהצילה אותי כאשר פתחה לי דלת. אבל התעודה נשארת על הקיר – בשר ודם, עם רגשות, עם מורכבויות, זה הבן אדם שעומד בכיתה.

הגעתי לארץ ישראל בשנת 1991. הייתי בן עשר. עד אז הספקתי ללמוד בכפר שלי באתיופיה. אבא שלי ראה בי משה רבנו. למילים יש כוח. המילים של אבא שלי דחפו אותי, השפיעו עליי לעצב את האופי והאישיות שלי קודם כול ואחר כך של הילדים בכיתה שלי.

התחלתי ללמוד בגיל 6 באתיופיה. אתי בכיתה למדו גם מבוגרים בני 35, אפילו היה מישהו בן 70. עקרונית, אתה יכול לסיים את כיתה י"ב בגיל 12. באתיופיה הכיתה נקבעת על פי הידע ולא על פי הגיל. הייתי תלמיד טוב והתקדמתי מהר. זה לא אומר שלא קיבלתי מכות מהמורה ולא הלכתי על חצץ – כשאיחרנו לבית הספר העונש היה ללכת על חצץ. זה כאב.

המשפחות היהודיות בכפר שלי התחילו להתארגן לנסוע לירושלים. פשטה שמועה שרוצים לחטוף אותי, ולכן אבא שלח אותי עם דוד שלי לגונדר. צעדנו ברגל כ-12 שעות, ושם הסתתרתי שלושה חודשים. כעבור שלושה חודשים הגיעו גם הוריי לגונדר, לקחו אותי ונסענו לאדיס אבבה, עיר הבירה של אתיופיה. משם טסנו לאיטליה, ומאיטליה הגענו לארץ ישראל.

התחלתי ללמוד בארץ בגיל 12. למדתי בכמה פנימיות, בהן כפר הנוער ימין אורד שבחיפה, שם בעצם תרמתי ונרתמתי לעתיד טוב יותר. כעולה חדש, בתרבות חדשה, שם הכרתי את השפה החדשה והמנטליות החדשה. עשיתי תעודת בגרות בתוך חמש שנים. כל מה שחוויתי במעבר מהעולם השלישי לעולם המערבי, כל מה שהוכשרתי לו בבית צבי ובסמינר הקיבוצים, נותן לי את היכולת להסתכל על ילד ולזהות מה עובר לו בראש.

יש לי גישה מיוחדת. בין היתר, שיהיה כבוד בכיתה, כי כבוד מביא שלום. אני משתדל להקשיב לכל ילד כי החיים מתחילים בתוך הכיתה. כשאני מזהה בעיות בכיתה, אני לא מתבייש ויוזם ביקור בבית של הילד. מדבר עם התלמיד ועם הוריו. קל לי לדבר אתם כי אני מכיר את הקודים התרבותיים שלהם, קודים של מצוקה. חשוב לי להעצים את התלמידים ולהכין אותם לחיים. זה מתחיל בקריאת השמות בפתיחת השיעור. עכשיו כבר הם צוחקים עליי – המורה בירו אפילו עושה את זה בצחוק, בהומור. אני מאמין גדול בהומור. ילד שמח מביין את החומר טוב יותר. ילד

שמח הוא חברותי יותר. ילד שמח מבין טוב את החיים. הדגשים שלי הם האמונה העצמית, להתגבר על ההרגל, לחייך גם לעצמנו, להשוות את עצמנו רק לעצמנו, להאמין ביכולת שלנו.

אני תמיד שואל את עצמי מה לא עובד לי בכיתה, מה לא נכון, מי היה עצוב ולא שמתי לב, אם הילדים שלי מוצלחים בכיתה – התשובה היא כן. אני מאמין שבן אדם שפתוח לעולם, העולם מקבל אותו. כשאתה מחייך העולם מחייך אליך.

מפינו שירך לא יחדל

הרב הראשי לישראל דוד ברוך לאו | פרופ' ח'אולה אבו־בקר
ללי שמר | הרבנית עדינה בר שלום | נעמיקה ציון | יאיר שטרן
ח"כ יצחק הרצוג | ח"כ אורלי לוי־אבקסיס | ח"כ צחי הנגבי
ארז נבון | יעל דיין

הרב דוד ברוך לאו

אספר לכם על המורה זינגר, שהיה מורה בכיתה ה' בבית הספר היסודי אהל יעקב, ברחוב המליץ 3 בתל אביב, שבו למדתי. באחד הימים עשיתי מה שכל ילד נורמלי עושה בכיתה – זרקתי כדור נייר על מישהו או קשקשתי עם חבר. המורה קרא לי ללוח, נתן לי גיר ואמר: "תגיד, אבא שלך אדם רציני, נכון?" אמרתי לו: "כן". "אז תרשום אפס גדול". נעלבתי קצת, אבל כתבתי. "סבא שלך הוא הרב יצחק ידידיה פרנקל, רבה של תל אביב – תרשום אפס. על מי עוד אתה יודע לספר לי בשושלת?" ידעתי לומר לו את השם של אבא של אבא, שהיה רב בפיוטרקוב לפני חורבן אירופה ונספה עם קהילתו בטרבלינקה. אפס נוסף לשורה. ידעתי לציין את שמות המהר"ל מפראג, רש"י ועוד כעשרים אחרים. "עכשיו תכתוב למטה מתחת לשורה את הספרה 1. אם תהיה רציני, ה-1 יהיה מצד שמאל בתחילתה של השורה, 1 ועוד 20 אפסים; אבל אם לא תהיה רציני וה-1 יהיה בסוף השורה, סתם בזבזנו גיר. שב במקום".

לימים פגשתי את המורה ואמרתי לו שאני חושב שהוא אחת הסיבות שבגללן אני עומד כאן ומדבר. כשאתה נושא עליך את משא הדורות, אתה לא מגיע אוטומטית למקום כלשהו, אבל יש לך מכפלות של יכולות. השאלה היא מה אתה עושה בהן. המורה זינגר הניח על כתפיי משא, ואני הרגשתי שזה קצת יותר מדי בשבילי. ייתכן אולי שבגלל המשא הזה החלטתי שתי החלטות: להתחתן ולא להיות רב. אמנם הייתה לי תחושה שמישהו במשפחה חייב להמשיך את השושלת הזאת, אבל ידעתי שיש לי אח בכור, שמבוגר ממני בחמש שנים ונושא את שמו של סבא שנרצח. ידעתי שיש מישהו שיקבל על עצמו את המשימה. זה הקל עליי מאוד. חשוב לציין שאבא, הרב הראשי לשעבר ישראל מאיר לאו, מעולם לא אמר לי אתה חייב להמשיך.

מבית אבא זכורים לי תחילה החום והאהבה שקיבלנו והאמונה ביכולות. המסר הראשון שקיבלנו בכיתה היה ערכה של המשפחה. האכפתיות והדאגה של אבא, אולי

דווקא משום שהוא הגיע מהשואה כיתום בלי הורים. המסר שחזר אצל ההורים כל הזמן היה: תהיו חברים טובים, תדאגו זה לזה; אחים ואחיות, סבא וסבתא, הורים – זה במקום הראשון. המסר השני היה אהבת הספר. אני עשיתי בגרות הומנית מבחירה. הורגלנו לאהוב קריאה: היסטוריה, ספרות לגונוניה, שירה. למדנו בבית לאהוב את הספר ובמיוחד את הספרות היהודית. את אותו משא דורות והאהבה ללמידה, הרצון ללמוד עוד, הרצון לדעת. אבל לא בלחץ, שכל אחד ואחד מהילדים יעשה את מה שהוא מרגיש שהוא טוב בו. לנסות למצות את הטוב שבנו ולעשות זאת תוך כדי למידה, לא לוותר.

המסר השלישי שספגתי בבית הוא ההערכה לדמויות מופת, דמויות לחיקוי. אחת מהן הייתה הרב אליהו לופיאן, שלמד בבית המדרש של תלמידי רבי ישראל מסלנט, מייסד תנועת המוסר. הוא נהג לומר לתלמידיו, נערים בני 16, שימו לב שלא יעבור עליכם יום בלי לפחות שלושה דברים שעשיתם למען הזולת. אלו יכולות להיות פעולות קטנטנות. למשל, לפני כל סעודה עם לחם אתה נוטל את ידיך, ממלא ספל במים ונוטל מהספל על הידיים. מדוע שלא תמלא את הספל בשביל מי שעומד מאחוריך בתור? פשוט לחשוב על הזולת. כל אחד ואחת נברא בצלם אלוהים. את הסיפור הזה של נטילת הידיים, את המחשבה על הזולת, שמעתי אלפי פעמים מפי אבא. המשמעות הזאת של אכפתיות לזולת עברה אליי כעניין שבשגרה. ועוד סיפור: במלחמת יום הכיפורים הייתי ילד. אבא לא היה בתעלה, גם לא היה בחרמון, אבל אבא היה מגויס בבית החולים איכילוב שאליו הגיעו מסיני כל הפצועים קשה, השרופים. אני חושב שלא ראינו את אבא חודשיים, אלא אם הלכנו לבקר אותו. ראינו אותו מסתובב עם החלוק הלבן ומשמש אוזן קשבת לפצועים, להורים ולבני המשפחה. אולי לכן ככהונתי כרב הראשי, במבצע צוק איתן גם אני הגעתי לכל אחד מהבתים של מי שנפגע בקרבות, וכמוהו גם הקפדתי לבקר בבתי החולים. ובכל פעם שהגעתי מלבד את ההורים חיפשתי את האחים, האחיות, הם איבדו משהו מעצמם; חיפשתי את החברות, גם הן איבדו משהו מעצמן.

מעניין שמתוך שמונת הילדים של אבא, שבעה עוסקים בחינוך והשמינית מפעילה קורסים לסטודנטים, כך שכולנו בסופו של דבר בתחום הזה. עם זאת אין אחד מאתנו שזוהה לאחר. לכל אחד יש הכלים שלו, המאפיינים שלו, וגם אם מבחין אנחנו נראים דומים, אנחנו ממש לא דומים. אנחנו אוהבים ומעריכים מאוד זה את זה, מחוברים מאוד, אבל ממש לא דומים.

בשנות הנעורים הייתה אפילו מרדנות. כמו בכל משפחה. למשל, אני התעסקתי

מפינו שירך לא יחדל

הרבה בספורט ושיחקתי כדורסל לא רע. השקעתי הרבה זמן בתנועת נוער, היחיד מתוך אחיי ואחיותיי. היה לי חופש רב מאוד להחליט לעצמי, לעשות לעצמי, הרבה מאוד עצמאות קיבלנו מההורים, וזה כנראה הצליח. בעניין לימודי הליבה: ברמת העיקרון בהחלט יש מקום ללימודים כלליים. לי יש תעודת בגרות מלאה, והייתי שותף ללימודי אשתי בתואר השני שלה. אבל נראה שבבת אחת קשה ללמוד הכול. במקומות מסוימים שלא נלמדים בהם לימודי ליבה אפשר לראות השקעה עצומה בחינוך לערכים. אם הייתי מצליח ליצור בית ספר שירכז את הכול, תורה וערכים יהודיים ואוניברסליים, זה היה יכול להיות מצוין. נדמה לי שבישיבה בצוותא אנחנו יכולים למצוא את הדרך, וחבל לי שאנחנו לא מספיק יודעים לדבר. כשילדים נפגשים הם מדברים בקלי קלות. עם כל הביישנות שלהם, מוצאים בתוך דקות שפה משותפת. אנחנו המבוגרים שוכחים את זה לפעמים ומנסים אפילו להכתיב זה לזה. זה אסון. לו ידענו לדבר כמו ילדים, הדברים היו יכולים להיראות אחרת.

ח'אולה אבו־בקר

הטיעון שאני רוצה להציג לפניכם הוא שכל הפרטי הוא פוליטי, וכל מה שמתרחש בפוליטיקה משפיע על הפרטי. שני הסבים שלי מצד אבא נולדו וגדלו ביעבר, באזור ג'נין, כפר קטן בגדה המערבית. סבא מצד אימא ואבא הגיעו לחיפה בתור נערים לעבוד בעיר. סבי התקדם והפך למנהל עבודה בנמל, ואבי פתח מכבסה והפך לקבלן לניקוי מדים של צבא המנדט הבריטי, שניהם חיו בעושר יחסי בחיפה. מצבם עודד צעירים נוספים מהכפר הקטן שלהם לנטוש את עבודתם בחקלאות ולהגיע לחיפה, עיר ההזדמנויות באותה תקופה.

בשלושת השבועות הראשונים של חודש אפריל בשנת 1948 כוחות ההגנה הטילו אימה על האוכלוסייה הפלסטינית בעיר, עד שב־23 באפריל 1948 הביאו לגירוש מרבית האזרחים הפלסטינים, וכמעט שבעים אלף מהם עזבו את העיר. נשארו רק 3,596 אדם. משפחתי לא הייתה ביניהם. משפחת אמי התפזרה. האחות הבכורה, הנשואה, עלתה עם משפחתה על משאית שהובילה אותם לג'נין ולאחר מכן לירבט בירדן; אח נשוי הצטרף למשפחה של אשתו שמצאה מחסה בסוריה. בן שלישי הצטרף לכוחות ההצלה הערבים, ועם תום המלחמה נשאר בגדה המערבית. סבי וסבתי עם בן אחד ושלוש בנות גורשו לעכו כתחנת מעבר ללבנון. הגבולות בדיוק נסגרו, והם מצאו את עצמם פליטים בעיר עכו. הם מעולם לא התאחדו שוב עם כל ילדיהם. אבי היה אחד הפליטים שהגיעו לעכו ונשארו בה. בשנת 1950 נישאו הוריי וגרו בעכו העתיקה. אבי וסבי נותקו ממשפחותיהם ונשארו לבדם בישראל. שניהם, כמו שאר הפליטים הפנימיים, הפכו את הקשרים עם בני כפרם לקשרים חלופיים.

הקשרים המשפחתיים האמיתיים במשפחתי התנהלו דרך הנשים. סבתי ודודתי שמרו על הקשרים ופיתחו אותם. הן היו אלו שגידלו את המשפחות וטיפחו גם את האינטליגנציה הרגשית והחברתית. עובדה זו פיתחה את המטריפוקליות, המרכזיות של הנשים, שהיא לא רגילה בחברה המסורתית. גורמים נוספים עזרו לשינוי סוציולוגי זה להתרחש: (א) שני הגברים, אבי וסבי, עזבו את כפרם כמתבגרים ולא

זכו לתרגל ולהפנים את תפקידי הפטריארך המסורתי; (ב) חיפה הייתה עיר רבת-תרבותית. חיו בה מוסלמים, נוצרים, יהודים ממוצא אשכנזי ומזרחי וגם בריטים. בני המשפחה נחשפו למגוון תרבויות ולא היו מודעים לעומק החלחול של התרבויות אל תוך ערכיהם; (ג) גברים רבים, כמו סבי, נכלאו לתקופות ארוכות מיד עם קום המדינה, והנשים במשפחה היו חייבות להתארגן ולנהל את חיי היום-יום כדי לשרוד כלכלית, נפשית וחברתית.

אמי הביאה את התרבות העירונית אל תוך המשפחה. היא חגגה ימי הולדת, חגגה את החגים המוסלמיים, הגישה את המאכלים המסורתיים המיוחדים לכל חג, בדיוק כפי שהיה נהוג בביתה בחיפה. היא גם הלבישה אותנו בתחפושות בפורים והכינה עוגיות מצה בפסח – שני מנהגים שהיא שימרה מילדותה בחיפה בהשפעת משפחה יהודית שגרה בסמוך להם. אמי הפכה את ביתה בעכו לבית פתוח לכל שכנותיה. הן התאספו בבקרים לגימנת קפה ולשיתוף בסיפורים אישיים. היא הייתה מעין יועצת משפחתית בשכונה. היא הניקה את ילדי השכנות שהחלב שלהן היה דליל, כך שיש לי "אחי חלב" בשתי משפחות מוסלמיות, במשפחה דרוזית ובמשפחה יהודית. קשר בין אחי חלב הוא קשר שלא ניתן להתרה עד סוף החיים במשפחות מוסלמיות.

התקופה הייתה תקופת צנע ועוני, אבל ההורים נתנו לאורחים תחושה של שפע. לפעמים כיבדו אותם במה שנשמר לקיום המשפחה. אבי הדגיש את הערך של קבלת אורחים כערך מרכזי, כפי שהיה בבית אביו. הוריי היו המשפחה השנייה בעיר העתיקה בעכו שרכשה מכשיר טלוויזיה. הייתי בכיתה ה', והבית הפך בערבים למעין מועדון שכונתי. השכנים נאספו כדי לראות ביום שישי את הסרט הערבי. לאבי ההשתייכות לחמולת אבו בקר הייתה ערך עליון, גם אם הייתה תאורטית באותה תקופה. כתשעים אחוזים מתושבי עכו העתיקה הם פליטים פנימיים עניים ומחוסרי כול. הם גרו בבתים של פלסטינים שהפכו בעצמם לפליטים במדינות ערב השכנות. בשנים 1948-1967 התאפשר לאבי לפגוש אחדים מקרובי משפחתו פעמיים בשער מנדלבאום, כל פעם לחצי שעה. את אחיו הוא פגש פעם אחת לכמה ימים בטורקיה, משום שאחיו נחשב אויב ממדינה עוינת.

הוריי רשמו אותנו לבית ספר נוצרי פרטי פרנציסקני ששכן בעיר העתיקה, ושם למדנו מגיל גן ועד סיום תיכון. לכולנו יש תארים גבוהים, ארבעה מאתנו עוסקים בחינוך, ושניים במינהל עסקים ומינהל ציבורי. בית הספר הפרנציסקני נוהל בידי שני נזירים, אחד סקוטי והשני איטלקי. שניהם היו בעלי השכלה רחבה,

דתית וחילונית, והם הפכו את המנזר למעין מתנ"ס שכונתי לתלמידים בעלי עניין וכישרונות. בית הספר היה מעין נווה מדבר עשיר ונדיב בתוך מדבר השכונה העני והנשכח בעיר העתיקה. נזירים מכל אירופה שהו במנזר לתקופות רבות, והמפגש עם תרבויות אחרות היה עניין שבשגרה. בספרייה של המנזר קראתי ספרות ילדים בערבית ובאנגלית. למדתי להקליד בשלוש שפות, למדתי לנגן בפסנתר, ראיתי סרטים מצוירים, שרתי בכנסייה במיסה של חג המולד ושיחקתי טומבולה בערב ראש השנה האזרחי.

הנזירים עודדו אותנו לשאול שאלות, להיות סקרנים, לחקור ולבקר. הם הרבו להשוות בין תרבויות, בין דתות ובין מצבים, והדגישו שהמציאות במקומות אחרים בעולם אינה דומה למתרחש בסביבתנו. בכך הם נטעו בי את הרעיון של האדם בתוך הקונטקסט האקולוגי. מהם למדתי שהמציאות המקומית, כולל מבנה המשפחה, החברה והתרבות, שחוויתי אז איננה האלטרנטיבה היחידה בעולם. במרוצת הזמן הפכתי לחוקרת הפלסטינית הראשונה בנושא והדרכתני והרציתי בעניין. הלימודים לתארים בלימודי אפריקה, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה ויציאת הידע אל תוך התבניות הקונספטואליות היו בשבילי טבעיים מאוד.

למרות זאת נשארתי מחוברת לחובותיי למשפחה. לאבי היה עסק, ועוד בהיותי בכיתה ה' עזרתי לו שם ונשארתי עד שסיימתי כיתה י"א. התנסות זו תרמה לי להבין באופן חד־משמעי שאני יכולה לעשות כל מה שגברים יכולים לעשות. אני מניחה שזה הלקח התת־מודע שהשתמר מהניסיון של סבא ואבא. התמסרתי גם כמה שנים לעבודה התנדבותית בארגון נשי עכו בפרויקטים השייכים לו, וכך שחזרתי את סגנון חייהם גם של אבי וגם של אמי בהקשר של מתן לחברה.

עברתי לגור בירושלים בבית חנינא וכך התוודעתי למערכת החינוך הערבית במזרח ירושלים. שירי הילדים וספרות הילדים ששתי בנותיי חזרו אתם הביתה חשפו אותי לנושא של חינוך פוליטי. בעקבות זאת החלטתי לכתוב תזה על סוציאליזציה פוליטית באמצעות ספרות ילדים פלסטינית פוליטית. באותה תקופה ספרות ילדים פלסטינית פוליטית נחשבה לחומר עוין, מסית וממריד, והייתי נתונה לחקירה משטרתית במשך שנה שלמה, עד שהוחלט לסגור את התיק. היום אני חופשייה לכתוב ולהרצות בנושא.

כשאני מתבוננת כאדם מבוגר בהתנהגות של הוריי, אני מזהה טראומה. היה עצב, היה פחד מהמדינה. אני חושבת שהם לא הרשו לעצמם לדבר על זה. הם פחדו ממשתפי פעולה, הם לא הביעו רגשות.

מפינו שירך לא יחדל

יש לי בת שלמדה בקנדה, יש לה שני דרכונים, אחד ישראלי והשני קנדי. לבת שלה יש חמישה – ישראלי, קנדי, אמריקאי, מרוקאי וצרפתי, כי אבא שלה מרוקאי שיש לו דרכון צרפתי, והיא נולדה בארצות הברית. יש לה תיק עם חמישה דרכונים, שזו הפלסטוניות האולטימטיבית, לא?

ללי שמר

אפשר לומר שלשורת המקצועות שלי נוסף לפני 12 שנה מקצוע חדש – לנהל ולערוך את המורשת הרוחנית של אימא שלי. זה קרה אחרי שנים רבות מאוד שהייתי רחוקה מאוד הזרקורים. זה לא היה רק מרד, זה לא היה רק אנטי, זה פשוט היפכא גמור.

מה קיבלתי מהבית? ילדוטי המוקדמת הייתה בעברית טובה "בלגן". שני ההורים שלי היו אמנים, יוצרים, גם אבא שלי, גדעון שמר, היה שחקן על הבמה אבל הוא גם יצר, והוא היה איש עמוק עם יוזמות ולא רק אמן מבצע. שני ההורים של היו אמנים שבשלב מוקדם של חיי החליטו שהם לא יכולים לחיות יחד, והם צדקו כנראה. הם נפרדו וחיפשו את עצמם ואת יצירתם ופרנסתם בכל מקום אפשרי, כולל בחו"ל. כך הם גם הפקירו אותי, לשמחתי בדיעבד, בידי סבים וסבתות מצוינים, ערכיים בלי מירכאות, שבהחלט גידלו אותי במקומם. אבל כשמסתכלים לאחור, בתוך הבלגן הזה היו כמה דברים מאוד-מאוד מהותיים שבעשור השישי לחיי ברור לי שהם חלק ממני, והם עוברים הלאה גם אם לא מלמדים אותם בצורה מסודרת, גם אם לומדים אותם כשמאזינים בלי רשות לשיחות של אחרים, גם אם לומדים אותם באופן האגבי ביותר, הבלתי מכוון ביותר.

אם אתם שואלים אותי איזו אימא הייתה נעמי שמר, אני אענה דווקא בתשובה שאחי עונה: תשעים אחוזים מהזמן אנחנו גידלנו אותה, ועשרה אחוזים היא אותנו. שנינו זוכרים משפטים שהיא חזרה עליה יום-יום כמו "אַל תַּעַן כְּסִיל כְּאֹלֶתוֹ, פֶּן תִּשָּׂה לוֹ גַם אֶתָּה", או "דָּאָגָה בְּלֵב אִישׁ יִשְׁחָנָה". אלו מעידים על הנוכחות של המקורות היהודיים בחיינו, אבל לא נלוותה להם חגיגות אלא יום-יומיות ואגביות, וכך הדברים האלה עברו אלינו.

מה אפיין את הבלגן הזה שהיה שם? קודם כול חשיבות השפה ולא רק העברית – תגיד מה שאתה חושב; שפיך ולבך יהיו שווים – פחות מזה לא בא בחשבון; תדייק, ואם לא הצלחת להבהיר את עצמך, אתה יכול לקשט, לצייר מסביב; אבל קודם כול

תגיד את מה שאתה רוצה לעניין, קצר, תמציתי וברור, גם אם אתה מדבר בעברית, גם אם אתה מדבר בשפה אחרת.

קשורים לזה בקשר אמיץ תקשורת, שיחה. יש חובת שיחה. לא יושבים ושותקים ורק אחד מדבר. מתעניינים בזולת, שואלים שאלות, מתפתחת שיחה – אמנות השיחה. אימא שלי הייתה אדם משוחח. היא הייתה מאוד-מאוד עסוקה בעצמה, אבל זאת שידועת לשאול. והיא שאלה שאלות ספציפיות, והיה צריך לענות לה, לא ללכת מסביב.

לא עניין אותה מה אנחנו עושים בבית הספר. היא לא הגיעה לימי הורים, וכשהיא הגיעה ליום הורים אחד, והמורה אמר שהחצאית שלי קצרה מדי, היא שאלה אותו: "אתה מתכוון שהיא תאריך את החצאית בבוקר, וכשהיא תגיע הביתה היא שוב תקצר אותה? זו החצאית שלה!" לא עניין אותה אם אני עושה שיעורים, ולכן לא כל כך עשיתי, מה שהציל אותי זה בית הספר א"ד גורדון שבו למדתי. שם היו הרבה מאוד עניינים חשובים מלבד הלימודים. הייתה שם חברת ילדים, ואני הייתי בכל הוועדות. הגעתי לצמרת, ל"ועד הפועל", כך קראו לזה. ערכתי את עיתון בית הספר. עשיתי ככל העולה על רוחי, למדתי ריקוד אצל רינה שיינפלד וזה היה עיקר חיי בתיכון, זה והחבר שלי. עלינו אימא כתבה את השיר "בסנדלים על גשר הירקון". היא כתבה עליו עוד כמה שירים, אבל באופן עקרוני אני התחבאתי כל הזמן. אור הזרקורים עשה לי כוויות.

לימים, עברתי במשרות מסודרות – שמונה עד חמש. אימא לא הבינה מה עושים שם. היא הייתה מתקשרת ושואלת: "עד מתי את שם, כל הזמן את שם?" הייתי מזכירה ואחר כך עברתי לעריכה. ערכתי ספרים ובסוף מצאתי את עצמי עוסקת בחינוך. זה מתקשר לעוד דבר – אימא הייתה מורה נפלאה. משחר הקריירה שלה היא הייתה מורה. היא ידעה ללמד כל דבר, לעשות את זה מעניין. כמו המורים הגדולים ידעה ללמד לא רק את מה ששאלת ולתת לך הרגשה שיש עוד המון לדעת. היא גם הייתה תלמידה מצוינת ולימדה את עצמה הרבה דברים, למדה שפות, קראה המון. הדבר החשוב ביותר באימא היה ההומור. הומור זה לא בדיחה שמספרים, הומור זה דרך חיים, זה ערוץ תקשורת, זו דרך התמודדות עם החיים. אין דבר שאי-אפשר לצחוק עליו, בעיקר על עצמך. מי שלא יודע לצחוק על עצמו, אין מה לדבר אתו.

להומור מתקשרת השמחה. אתה אחראי לשמחה שלך. לכאן נכנסת גם האחריות והעצמאות.

אני רוצה לסיים בקריאת שיר שאתם רגילים לשמוע אותו מושר. בשנים האחרונות, באמת רק אחרי שאימא איננה אתי, גיליתי שחוץ מפזמונאית ומזמוראית, כך היא קראה לעצמה, היא הייתה משוררת. אקרא לכם את השיר "על ראש שמחתי" שהלחין מתי כספי:

על ראש שמחתי
ענדתי זר,
זר פרחי שדה,
עם קוץ אחד או שניים.

יצאה שמחתי
לחולל בחוצות,
ברגל יחפה
בתוך הצהריים.

תפסוה השומרים
הסובכים בעיר,
מה את רוקדת ככה,
ועל מה יצהל קולך?
מוטב שתשירי שירי מחאה,
זה מה שהולך עכשיו,
זה מה שהולך.

אמרה שמחתי
אני ארקוד וארקוד,
עם זר פרחי שדה
וקוץ אחד או שניים
כי השמחה שלי
היא המחאה שלי,
ברגל יחפה
בתוך הצהריים.

מפינו שירך לא יחדל

אמרה שמחתי
אני אשיר וארקוד,
עד צאת נשמתי
כי השמחה שלי
היא המחאה שלי
והיא כוחי האמיתי.

ועוד מילה על אימא שלי: לא היה בה שמץ של זיוף, הכול היה אמיתי. הביקורת כאבה לה מאוד. היא לא הרפתה ממנה, גם לא על דעותיה הפוליטיות. צריך לזכור שהיא הייתה בת להורים חלוצים, שכבשו את האדמה ונקשרו אל האדמה באופן רגשי. כל הארץ הזאת היא שלנו ברגע שהתיישבנו בה. אימא הייתה אישה דומיננטית מאוד ועם זאת היא ידעה לתת המון חופש, גם לבן הזוג שלה וגם לילדיה, וזו כנראה התשובה לחינוך בכלל.

עדינה בר שלום

באבי היה הרב עובדיה יוסף, זיכרון צדיק לברכה. מנהיג ענק, סולם שראשו בשמים ורגליו נטועות באדמה. הוא היה שיטתי כבית הלל, אמיץ וסמכותי ללא מורא ופחד. יומם וליל עמל בתורה אבל לא חסך מזמנו כדי להוביל ולהנהיג את עם ישראל – הוא שם לב לכל תעודה שהבאנו הביתה. הוא שם לב אם אכלנו, ואם לא אכלנו – אפילו לפרטים הקטנים האלה. גדלנו בבית שלא היה בו הרבה מבחינה חומרית אבל היה בו הרבה חום ואהבה. כמי שגדלה במחיצתו זכיתי ללמוד ממקור ראשון מהי אחריות, מהן מחויבות ואכפתיות, מהן אהבת אדם ומסירות לעם. הוא הסתכל על עם ישראל כעם, לא רק באופן הערתי. שבטים תמיד היו קיימים, לא רק מזרחים ואשכנזים – ימין ושמאל, עולים מאתיופיה ועולים מחבר העמים, ערבים נוצרים, ערבים מוסלמים ודרוזים. כל אחד חושב שהתרבות שלו, שהמורשת שלו, הן הכי חשובות בעולם. צריך להיפתח לכל תרבות. אני לא למדתי בבית הספר שום דבר על מורשת המזרח, ולא אגיד שזה לא חסר לי. אבל למזלי, היה לי בית מלא מורשת, מלא ידע, ואבא העשיר אותנו בידע בלי סוף. למדתי להביט סביבי גם ללא לימודי סוציולוגיה, ללא מחקר. אני לא אקדמאית, אבל ידעתי שצריך ללמוד להכיר את הקשיים העוברים על החברה שלי כולה, ולא רק החברה החרדית.

200 שנה החרימו החרדים את האקדמיה. חרם בחברה החרדית הוא הדבר הקיצוני ביותר שיכול להיות, ואנשים לא מפרים חרם. החרם הזה נמשך עד לפני 16 שנה. השכלה גבוהה בעינינו היא לימוד תורה, שכן "הפוך בה והפוך בה, דכולה בה". כשביקשתי מאבא לחשוב על השכלה גבוהה, הוא אמר לי הכול בתורה. אמרתי לו אבל כמה אנשים יודעים את זה, כמה אנשים יכולים לפרש את כל מה שבתורה ולתרגם אותו לחיי היום-יום. מספיק היה המשפט הזה.

היום האקדמיה משמשת מנוף להצלחה. היא מאפשרת שוויון הזדמנויות, ניעות ומתן מענה מקצועי לפרטים בחברה כמו העבודה של קלינאי תקשורת, פסיכולוגים, עובדים סוציאליים ועוד. גם רופא צריך ללמוד באקדמיה, ואנחנו זקוקים לכאלה. נוסף לכל הדברים האלה, בוגרי ההשכלה הגבוהה גם מפרנסים ומתפרנסים בכבוד. הם גם מנהיגים מסוג אחר, שנותנים מענה לקהילה שלנו.

אבא לא פחד מהחרם. הוא אישר את הקמת המכללה וצירף להסכמתו את הסכמת מועצת החכמים, את חברי ביה"ד הגדול, כדי שתהיה הסכמה רחבה ככל האפשר, והשאר היסטוריה. פתחנו את האקדמיה הראשונה בישראל. התחלנו עם 23 סטודנטים, והיום יש יותר מ-11,000 חרדים שלומדים באקדמיה. הרמה האקדמית אינה לוקה בחסר לעומת שאר האוניברסיטאות. הסטודנטים עוברים מכינה קדם-אקדמית ועושים את מלוא הבגרויות. הם עושים מבחן פסיכומטרי ומגיעים לציונים גבוהים. המרצים שמלמדים אצלנו מגיעים מאוניברסיטת בר-אילן או מאוניברסיטת בן-גוריון, תלוי באיזה חוג. הם לומדים לתואר ראשון ועד לפני שנתיים גם לתואר שני. עכשיו כבר לא, מתוך מגמה של המל"ג לשלוח את החרדים לאקדמיה. אנחנו לא רוצים לחזור 200 שנה אחורה לתקופה שחרדים לא יכלו להיכנס לאקדמיה, ולכן אני מדברת על זה בכאב גדול מאוד.

התעודה היא של האוניברסיטה. המבחנים נעשים על ידי משגיחים מהאוניברסיטה. כל מרצה יודע שהמבחן ממסופר ומי שבודק את המבחנים לא יודע אם התלמיד או התלמידה חרדים או אינם חרדים, לומדים במכללה החרדית או לומדים בתוך הקמפוס של אוניברסיטת בר-אילן, כך שהרמה בעיניי חשובה מאוד, ואני לא מזלזלת בשום פסיק ממה שמלמדים האקדמאים.

לומדים אצלנו את כל התחומים – הפרעות בתקשורת, תקשורת למדעי המדינה, עבודה סוציאלית, מדעי המעבדה הרפואית. יש לנו כבר שלושים בנות שעשו דוקטורט במדעי החיים באוניברסיטה העברית בירושלים. עוד שלושים בנות סיימו את התואר השני בפסיכולוגיה – עשר סיימו התמחות של שנה ראשונה, ואחת מהן כבר בדרך לדוקטורט.

בתחילת דרכה של המכללה הקשיים היו לא רק מצד האקדמיה, אלא גם מצד הרבנים. כולם חששו מאוד מהחרם. התנכלו למכללה, התנכלו למשפחתי הצעירה. כשהלכתי לאבא וביקשתי עזרה, הוא אמר לי, אני לא אחיה לעד. אם את לא מסוגלת לקום ולהראות מנהיגות וללכת עם הרעיון שלך, תוותרי כבר היום. אין לך מה לפחד. יש לך האישרים שלי בכתב, תשתמשי בהם. אני אגיע למכללה ואדבר לפני הבנות, הן כולן ידעו שההסכמה שלי לא נעשתה בכפייה. 5,000 מהבוגרים של המכללות החרדיות סיימו את הלימודים, והם עובדים היום במקומות מעורבים. הפחד שהם יסתגרו בחזרה בקהילה הוא פחד מיותר. צריכים לאפשר לנו ללמוד בנפרד, אבל העבודה וההשתלבות תביא רק טוב לכולנו.

נעמיקה ציון

סבתא שלי ברטה חזן נולדה בווינה בשלהי המאה התשע עשרה למשפחה עם עשרה ילדים. בגיל 13 שלפו אותה מבית הספר ושלחו אותה ללמוד תפירה. רק הבנים הורשו לסיים את לימודיהם ולהגיע לאוניברסיטה. סבתא רעב וסירבה לקבל את הדין. כך היא יישמה בגופה הנערי, הרעב, את המסר שניסחה בדייקנות ההיסטוריונית לורל תאצ'ר אורליך עשרות שנים אחר כך: נשים שמתנהגות יפה לא עושות היסטוריה.

בגיל עשרים חבשה סבתא את ספסלי בתי הקפה של וינה כדי להתחמם ולהשלים את התואר. הרעב להשכלה היה משאת נפש, ובחירוק שיניים היא זכתה לקבל את תעודת ההוראה המיוחלת. מאז היא לא תפרה כפתור אחד בכל ימי חייה.

בשנות השישים והשבעים של ילדותי קרסו מדפי הספרים של אמי רות חזן ציון מספרות נשים רדיקלית שסימנה רוח חדשה ופורצת דרך. "חדר הנשים" של מרילין פרנץ, "מחברת הזהב" של דוריס לסינג, "פחד גבהים" של אריקה ג'ונג ו"חדר משלך" של וירג'יניה וולף. הפמיניזם הועבר כלפיד בוער בין הנשים במשפחה, ואבא, ניסים ציון, יליד בולגריה, שקראנו לו בשם החיבה "פרנק", נאלץ להתפרק מהפרנקיות שלו והפך לפמיניסט מושבע. ואולם הפמיניזם היה רק נגזרת אחת של רוח גדולה ורבת השראה שהייתה פס הקול המכונן של חיי – רוח האמונה בשוויון ערך האדם.

שני משפטים התגלגלו בבית שבו גדלתי באותה תדירות וטבעיות שבה אדם מכריז כי הוא רעב או רוצה לישון: אני אוהב אותך ושוויון ערך האדם. הם היו שווים בערכם ובמשקלם. זה מוזר כי השפה הרגשית והשפה האידאולוגית נתפסות בדרך כלל כזרות זו לזו, לעתים סותרות. עבורי הן היו שפה אחת שלמה וקוהרנטית. מי שנאהב בילדותו ללא תנאי רוכש לעצמו כלים להסתער על החיים ממקום של כוח ושל ביטחון עצמי. אהבה הורית שאינה תלויה בדבר היא משאב רגשי אדיר שמעניק חירות. חירות להיות אתה עצמך, חירות ששואבת את כוחה מהידיעה

שתמיד תקבל תמיכה בבחירות שלך, ממקום מכבד וללא שיפוטיות, גם אם אינן סקסיות בעיני הורריך. את המשאב הנדיר הזה אני חייבת להורי.

מי ששוויון ערך האדם היה פס הקול של ילדותו לומד לפתח רגישות יתר לעולות חברתיים. על פס הקול הזה ניצח בעוצמה רבה סבי יעקב חזן. אינספור פעמים נשאלתי איך זה לחיות בצלו הענק. עבורי הוא היה אור גדול.

הזיכרון המשמעותי ביותר הצרוב בדברי הימים של ילדותי הוא הנסיעות למשמר העמק לבקר את הסבים בשבת בבוקר. הייתה התרגשות באוויר כמו אדם שמתקין את עצמו לקראת יציאה לתיאטרון או למוזיאון. ארוחות וינאיות, אסתטיקה ללא פשרות ושיחות ארוכות ורב-שכבתיות שבהן חורצים כל יושבי החדר את גורל העולם, המדינה ומעל הכול הקיבוץ.

בסוף תמיד היו מגיעים אליי: "נו, נעמיקה, ומה את חושבת?" אני הייתי קורסת תחת כובדם של המילים והרעיונות הנשגבים ומבקשת להיעלם. למה, לעזאזל, צריכה להיות לי עמדה בכל נושא? במשפחת חזן לא היה אפשר שלא לנקוט עמדה, ולא היו שום הנחות לילדים, גם לא בגיל 12 או 13. ילד שגדל תחת כובדם של מילים ורעיונות נשגבים לומד משהו על משמעותם של חזון חברי ואחריות חברתית.

כשהייתי בכיתה ד' נרקמה חברות ביני לבין ילדות מהעיירה הסמוכה לקיבוץ בית שאן. חשתי צורך לנתן את הגדר הקיבוצית שחצצה בין שתי אוכלוסיות שבאו מרקע תרבותי כה שונה ולא יצרו שום הזדמנות למפגש. בשבת אחת הן באו לבקרני בקיבוץ. כמה מבני כיתתי התנפלו עליהן באבנים ובקריאות מבזות: "תסתלקו מכאן, בית שאניות שחורות, אחרת נקרא למשטרה". הן נסו על נפשן, והחברות הגיעה אל קצה. נותרתי עם פצע עמוק בלב.

נדמה לי שזו הייתה הפעם הראשונה שבה הפכתי לאדם פוליטי. משהו עמוק, יסודי, השתבש ללא תקנה. הפער בין הערכים שינקנו עם חלב האם לבין האבנים הפוצעות היה מכאיב מדי. הפצע הזה הוא שדחף אותי עשרים שנה אחר כך להקים את הקיבוץ העירוני בשדרות. תמיד צריך פצע כדי ליצור משהו חדש.

האירוע השני התרחש כמה שנים אחרי 67', כשנסעתי עם הוריי לירושלים דרך כביש הבקעה צרוב השמש. מאחורי אחד העיקולים נשקף למרחוק מחנה הפליטים. חושות מבוץ ורמויות רפאים של נשים עטורות כדי מים. זכור לי רעד חזק בכנף השמאלית של הלב. מן תחושה של דיסוננס רגשי שלא ידעתי לנסח את פשרו כילדה. מי היו האנשים האלו, מה הסיפור שלהם, למה העוני המרוד שלהם, מאין

הגיעו ולאן נעלמו. השאלות האלה לעולם לא נשאלו. הן אפילו לא הבזיקו לרגע על רדאר חיינו הצודקים והמוגנים. זו הייתה הפעם השנייה שבה הפכתי לאדם פוליטי.

ליום הולדתי ה־14 קנו לי הוריי את ספר שיריו של יהודה עמיחי, בגיל 15 את נתן זך, בגיל 16 את דליה רביקוביץ' ובגיל 17 יונה וולך, מתנות לחיים. שירו של עמיחי סיכם בדיוקנות את כל מה שלמדתי בבית הוריי וסביי וניסח את המוטו של חיי:

משלֶשָה או אַרְבָּעָה בְּחֶדֶר
תְּמִיד אֶחָד עוֹמֵד לְיַד הַחֲלוֹן.
מְכַרְח לְרֵאוֹת אֶת הָעוֹלָם בֵּין קוֹצִים
וְאֶת הַשְּׂרָפוֹת בְּגִבְעָה.
וְכִיצַד אֲנָשִׁים שִׁיָּצְאוּ שְׁלָמִים
מְחֻזְרִים בְּעָרֵב כְּמִטְבְּעוֹת עֶדְף לְבֵיתָם.⁵

לימים הבנתי כי אדם פוליטי מוכרח תמיד לעמוד ליד החלון, לראות את העוול, מוכרח כי אינו יכול אחרת.

נולדתי בקיבוץ של השומר הצעיר, תנועה רליגיוזית שהמירה את האמונה באלוהים באמונה באדם ובצדק חברתי. ציונות, סוציאליזם ואחוות העמים היה המוטו בעיתון היומי "על המשמר" והמשולש שווה הצלעות של סלע קיומנו. אבל לא הכול היה דבש וחלב, וכמו תמיד בתנועה אידאולוגית, כל תנועה, נפערים פערים בין ערכי הליבה ומשאת הנפש לבין הפרקטיקות בשטח.

ממרחק השנים וכבת הדור השלישי, אני מבקשת לא רק להתרפק אלא גם להישיר מבט אל ערכי הליבה שעליהם חונכתי ולערוך חשבון נפש נוקב לא רק עם מצבה של החברה הישראלית אלא גם עם התנועה שבה גדלתי. זה לא יערב לאוזני היושבים כאן, גם לא לאוזניי, אבל "השומר הוא איש אמת", נכתב בדיבר הראשון, ועבר לא פתור תמיד חוזר אליך כבומרנג ותובע תשובות.

5 יהודה עמיחי, "משלושה או ארבעה בחדר", בתוך: במרחק שתי תקוות, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1958.

מתוך שלוש צלעות המשולש – אחוות עמים הייתה ונותרה המכאיבה מכולן. חונכנו לשלום, פגשנו ערבים מגיל צעיר אבל לא לימדו אותנו להכיל סיפור אחר. בקיבוצי, שהוא רק מטאפורה לסיפור הציוני הגדול, ינק דור הבנים בשקיקה את המיתוס ההרואי על הפרחת אדמות העמק הצחיח במקום הכי חם בגיהינום. והנה בא שולי דיכטר ומגלה את עינינו בספרו "מבעד לכוונות הטובות", שרק שנה לפני עליית הקיבוץ לקרקע ב־1948 כיסו את השממה שדות חיטה מרהיבים שנשקו לשמים, הודות למערכת תעלות משוכללת שבנו תושבי הכפר הפלסטיני שעל חורבותיו נבנה הקיבוץ.

גם בזירות אחרות נהגנו בכפל פנים. לימודי השפה הערבית בתיכון היו נלעגים. את המורה לערבית שחזר שרוף ממלחמת יום כיפור גירשנו אחרי שנה. בשיעורים על המזרח התיכון עסקנו תמיד בבעיה הערבית. בשיעורי ההיסטוריה טחנו את קרבות מלחמת העצמאות ופיארנו את עלילות גבורתם, ולא קראנו אפילו שיר אחד של משורר פלסטיני ולא סיפור אחד של סופר פלסטיני. לא היה מקום לסיפור אחר, לגורל אחר, לאסון אחר. הוא פשוט לא היה שם, הוא פשוט לא היה נוכח שם, ואנחנו לא שאלנו, לא ידענו אפילו איך לנסח את השאלה.

באופן אירוני וטרגי לא רק אליק נולד מן הים ללא שורשים וזהות ועבר, גם מוחמד הופשט עירום ועריה משורשים, מזהות ומעבר. עבורנו כחברה הוא היה, והנו עד היום, בלתי נראה. אם דור ההורים בחר בעיוורון, הדור שלי לקה בעיוורון מולד. עיוורון שמקורו באינספור פרקטיקות של השכחה והדרת הסיפור הפלסטיני מתוך חיינו; פרקטיקות שגם חברה שוחרת שלום כמו זו שאני גדלתי בה אימצה אל חיקה בלי למצמץ.

אני נדרשת לכל אלו משום שדמותה המוסרית המתפוררת של החברה שבה אני חיה מדירה שינה מעיניי. נדמה לי שבפרקטיקות ההן עוצבה התשתית הנפשית העמוקה שמאפשרת לרובה המכריע של החברה הישראלית לא לראות את מה שאיננו רוצים להישיר אליו מבט ולבחור בהכחשה כדרך חיים, כפי שהיטיבה לתאר אווה אילוז במאמרה המכונן "לשכוח ולא לזכור". זו התשתית הרגשית שמאפשרת לנו לנהל תחת מסווה של דמוקרטיה משטר של אדונים ומשטר של נתינים בלתי נראים, נעדרי זכויות אזרח, כפופים כל העת למערכת חוקים שונה ולא־ינוונטר מגוון של צורות דיכוי.

סבא נהג לצטט באוזניי את קורט טוכולסקי, הפובליציסט הגרמני־יהודי, שכתב בשנות השלושים "ארץ אינה ניכרת רק במעשיה אלא גם במה שהיא מוכנה

לשאת". החברה הישראלית מוכנה לשאת את חרפת הכיבוש כבר כמעט חמישים שנה, עובדה.

כפל הפנים המרומם והטרגי בה בעת של הציונות הוא סיפור חיינו ההולכים ומסתבכים, מסתבכים והולכים. זו הבונה את הפרויקט המונומנטלי של בית לאומי לעם היהודי ומעצבת, בין השאר, יצירה חברתית נועזת וחד-פעמית כמו התנועה הקיבוצית, וזו המנצחת מאז '48 על מפעל ההשכחה הגדול ומוחקת כל זכר פיזי, גיאוגרפי ותודעתי של עם אחר.

עם השנים אתה לומד לחיות עם סתירות שאי-אפשר לגשר עליהן, אבל הן סתירות חסרות מנוח. היום אני יודעת – לא ניתן להנך לאחוות עמים ובה בעת להעלים סיפור אחר, זה פשוט לא עובד. אילו היינו משכילים לפני שנים לגעת בשורש הכאב של הזולת ולהודות בקיומו, אולי, ורק אולי, היינו תורמים משהו להכשרת הלבבות לקראת הפיוס המיוחל. לא מאוחר מדי.

נותרה הצלע השלישית, הסוציאליזם. מדינת ישראל מתחה עד הקצה את הקפיטליזם החזירי, והקיבוץ הכפרי של שנות השבעים והשמונים לא נתן מענה מספיק לאתגרים החדשים של החברה הישראלית. הפצע מילדותי וחוויות רבות נוספות הביאו אותי לחפש תיקון אישי וחברתי בדמותו של מודל שיתופי חלוצי חדש – קיבוץ עירוני.

סבא חשש שהחברה הישראלית של שנות השמונים אינה בשלה לקלוט קומונות שיתופיות שיחיו בלבן של ערים. הוא חשש שנאבד את זהותנו הערכית וניטמע במרחב הקפיטליסטי. אלו היו נימוקים כבדי משקל. ניהלנו ויכוחים מרים ונוקבים, ובסופו של יום הוא נתן לי את ברכת הדרך.

ב-1987 הגענו לשדרות שישה צעירים חלוצים בבדידות לא מזהרת וללא תמיכה תנועתית. לא הבנו אז שאנו מניחים את התשתית לצמיחתה של תנועה חברתית חדשה. מאז צמחו בישראל למעלה ממאתיים קהילות שיתופיות, והמעגל רק הולך ומתרחב. מדובר עדיין במיעוט. מיעוט לא מטה את כיוון המטוטלת, לא משנה מציאות, אבל זו תנועה שמציבה אלטרנטיבה ומאתגרת את הסדר הקיים. כל חברה זקוקה באופן נואש לאלטרנטיבה.

כמעט שלושים שנה לאחר הקמתו של מגוון, הקיבוץ העירוני בשדרות, אני יכולה לסכם ולומר שהמציאות עולה על החלום. כמה חלוצים יאמרו לכם דבר כזה? ולמה בעצם? – כי יש לי יכולת לחיות בחברה שמחקה מרצון את הפערים בין עניים לעשירים; כי יש לי יכולת לחיות בחברה שהמירה מרצון את התחרות זה

מפינו שירך לא יחדל

בזה בתמיכה זה בזה; כי יש לי יכולת לחיות בחברה שבה מערכות היחסים בין בני אדם הן רגשיות ולא אינסטרומנטליות, שבה ההכרעות הכלכליות מוכתבות על ידי הצרכים החבריים והאנושיים, ומקסום הרווח נמדד בראש וראשונה ברווח הנפשי והערכי של חבריה; כי יש לי יכולת לחיות בחברה שמעניקה לי תחושת ביטחון פיזי ונפשי, ויש לי מקום שבו אני יכולה לחלום בלי לפחד, אם לעשות פרפראזה על שירו של עמיחי, ולא, זו לא מליצה.

סבא החמיץ בגדול את היצירה החברתית החדשה הזאת, אבל אין לי ספק שאילו הוא היה חי היום, הוא היה מחייך ואומר, ניצחוני נכדי, ניצחנו.

יאיר שטרן

אבא שלי היה אברהם יאיר שטרן, מחולל מחתרת לח"י, מפקדה הראשון. בעצם, הוא היה איש רוח ומשורר, אבל בשלב מסוים לקראת פרוץ מלחמת העולם השנייה הוא זנח את הקריירה האקדמית ופנה לדרך המאבק. הוא האמין שרק גירוש הבריטים מהארץ יאפשר לנו לפתוח את שערי הארץ ולהקים כאן מדינה ריבונית חופשית שכל יהודי יוכל לברוח מן התופת ולהגיע אליה.

אני נקרא על שמו, כיוון שהוא נלכד ונורה, נרצח, על ידי בלשים בריטים בפברואר 1942. אמי הייתה בהיריון, ואני נולדתי חמישה חודשים לאחר מכן. ולכן אני נושא את – יאיר אברהם שטרן. התבקשתי להופיע כאן כדי לדבר על ערכים שקלטתי בבית והבאתי מבית אבא, ובעצם לא היה לי בית אבא, כי לא היה לי אבא. אבל נשארתי דברים בכתובים – שירים, מאמרים – וגם סיפורים מאנשים שהכירו אותי, וכך גדלתי. המוטיב העיקרי הוא באמת אהבת המולדת ופטריוטיות והקרבה למען המולדת. זה אגב אפיין לא רק את אנשי הימין אלא גם את אנשי שמאל. כי היה צריך להקים מולדת, והפטריוטיות ואהבת המולדת היו ערך מקודש. אצטט לכם בית משיר שכתב אבי, שנקרא "הרי את מקודשת לי מולדת":

הֲרִי אֶת מְקֻדְּשֵׁת לִי, מוֹלְדֹת,
כְּדַת מֹשֶׁה וַיִּשְׁרָאֵל.
שְׂפָחָה שְׂחָה, כּוֹרְעַת וְאוֹבְדַת,
אֲנִי לָךְ בְּעַל וְגוֹאֵל.

אצלו אהבת המולדת הייתה אפילו חזקה יותר מאהבת אישה. הוא ואימא היו חברים שנים אחדות, ובשלב מסוים הוא הודיע לה שהוא לא רוצה להתחתן משום שהוא הולך למלחמה במחתרת, והוא יודע שהוא לא יצא ממנה חי. הוא לא רצה להשאיר

אלמנה, ולא ילדים. בסוף באיזשהו דרך חיתנו אותם, אף שעדיין אהבת המולדת הייתה חזקה יותר מאהבתו אליה.

זה היה הערך העליון. ואני חושב שלא צריך להתבייש בו, ואפשר להמשיך ללמד אותו בבתי הספר. אני בוגר אוניברסיטה אמריקאית, ואחר כך הייתי בשליחות של רשות השידור בווינגטון. ראיתי שבבתי הספר בארצות הברית, בתי ספר יסודיים וגם חטיבות הביניים והתיכונים, התלמידים עומדים בבוקר ונשבעים לדגל ושרים את ההמנון האמריקאי. גם בכל משחק ליגה בכדורסל או בפוטבול או בבייסבול עומדים ושרים את ההמנון, השחקנים והקהל, ואיש לא מתבייש בזה. אצלנו כשמישהו מדבר על דגל או על המנון מיד מזהים אותו כפשיסט. אם מדינה גדולה עם 300 מיליון איש כמו ארצות הברית גאה בדגל ובהמנון שלה, אין סיבה שגם אנחנו לא נהיה גאים.

לכן המסר שלי בעצם לאנשי החינוך הוא להמשיך לחנך על הערכים האלה. המפתח הוא בדיכום. אנחנו עדיין במלחמות והעולם שמסביבנו בוער. כל המדינות שסביבנו בוערות, אנשים שם הורגים אחד את השני באלפים בכל יום, ולכן הצעירים שלנו חייבים להמשיך ולשרת בצה"ל וחייבים להמשיך ולהגן על המדינה הזאת. אני שמח לראות חבר'ה צעירים שיוצאים ממערכת החינוך ועדיין עושים אימוני כושר ורוצים להתנדב ליחידות קרביות, ואני שמח שהתופעה הזאת קיימת. הכול בדיכום, המורים, החינוך לערכים כאלה, כי אחרת אין לנו תקומה כאן. אסיים בציטוט ממה שכתב אבי לפני 76 שנים, ב־1940, שמראה עד כמה הוא ראה רחוק: "ועל כן עוד דורות רבים ילכו ילדי ישראל לבית רבן, ולמוד ילמדו את מלאכת החרב. ודורות רבים תהיה המלכות העברית כמחנה צבא במדבר המזרח הערבי".

יצחק הרצוג

משפחתי מצד אבי הייתה דתית מאוד – דורות-דורות של רבנים ששירתו בקהילות מקהילות שונות. סבא רבה יואל הרצוג, למשל, היה הרב הראשי של פריז. בתחילת המאה העשרים הוא כתב ספר בצרפתית המתנגד למכוניות ומזהיר מפני תאונות דרכים. כלומר, מדובר ברבנים שיצאו מתחום המושב, היו בעלי השכלה רחבה ולא פחדו לגעת בסוגיות הקשורות בעולם החילוני. סבי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג היה רב גדול. בעברו שימש כרב הראשי של אירלנד, ומלחמת האזרחים בה עיצבה את חייו ואת תפיסת עולמו. שם הוא נוכח לדעת מה זו מלחמת אזרחים והיה עד להקמת מדינה. היה לו דוקטורט בכיולוגיה ימית, שהוא כתב ב-12 שפות בסורבון. נושא העבודה היה התכלת שבציצית בכגדי הכוהן הגדול, תגלית מדעית מוכחת ומוכרת עד עצם היום הזה. כך שאין סתירה בין העולם החילוני, הלא אמוני, המדעי, לבין האמונה, ואפשר למצוא דרך לחיות חיים משותפים, אם רק רוצים. לסבי נזקפות עוד כמה זכויות – בין היתר הוא הציל אלפי ילדים יהודים בזמן השואה ולאחריה. הוא הניח את היסודות להשקפת העולם של מדינה יהודית ודמוקרטית. הוא היה ליברל בהשקפתו והאמין בדו-קיום וחיים משותפים בין יהודים ללא יהודים בארץ. הוא היה הרב הראשי הראשון של מדינת ישראל במשך 25 שנה.

אבי חיים הרצוג היה קצין בצבא הבריטי. הוא לחם בפלישה לנורמנדיה, שחרר את בלגיה והולנד כחלק מכוחות הברית, והיה גם מהמשחררים הראשונים של מחנה הריכוז ברגן בלזן. הוא נכנס למחנה ודיבר יידיש עם הניצולים, והם חשבו שהוא מתחזה. הוא גם היה בצוות שלכד את היינריך הימלר. אחר כך הוא חזר ארצה ולחם בקרבות תש"ח, הקים את חיל המודיעין ועלה במעלה סולם הדרגות הצבאיות. אירוע מעצב בחייו היה שידורי חיים הרצוג ברדיו בזמן מלחמת ששת הימים. לאחר מכן הוא עבר את המסלול המוכר מאוד לכולם – שגריר ישראל באו"ם בזמן ההחלטה שהשוותה את הציונות לגזענות ונשיא מדינת ישראל במשך עשר שנים.

דודי יעקב הרצוג היה דיפלומט מזהיר. הוא היה מנכ"ל משרד ראש הממשלה והוביל מאבק על צדקת הציונות וההצדקה ההיסטורית שלה עשר שנים בטרם עשה זאת אבא. הוא היה אדם מבריק שמת בתפקידו בגיל 50.

מהצד של אמי, לדודי אבא אבן, שר החוץ המיתולוגי של מדינת ישראל, הייתה השפעה גדולה על חיי. הוא היה אחד הכוכבים של ישראל בעמים במשך שנות דור. עוד מהצד של אמי – יש לנו במשפחה מאחד השופטים הראשונים בבית הדין הבינלאומי בהאג ומייסד המשפט הבינלאומי, פרופ' לאוטרפכט, ועד ראש האיגודים המקצועיים המיתולוגי של ארצות הברית, סידני הילמן. כך שאנחנו מתפרשים על פני החיים ציבוריים במשך שנים. המשפחה של אמי הייתה משפחת חלוצים מהעלייה השנייה, ממקימי חדרה ומוצא. במלחמת העולם הראשונה הם גורשו למצרים בגירוש המוני של כל מי שהיה לו דרכון רוסי. סבי שמחה אמב"ש (ראשי תיבות: אני מאמין באמונה שלמה) התחיל את חיינו במצרים, עלה לגדולה על גדות תעלת סואץ וברח ממצרים בשנת 1948.

שני דברים השפיעו דרמטית על החיים שלנו. הדבר הראשון – הנשים במשפחה. יש לנו משפחה של נשים חזקות ודומיננטיות שחצבו דרכים בעצמן, ללא קשר לשמות המפורסמים של בעליהן. קודם כול, סבתא שלי הרבנית שרה הרצוג, שעל שמה קרויים מוסדות בכל רחבי הארץ; בית חולים הרצוג בירושלים, למשל, בית החולים הפסיכיאטרי-גריאטרי הגדול במדינה, שהיה מפעל חייה. כל חייה היא עסקה בסיוע לאנשים עם מוגבלויות, לנזקקות ולעניות. זה היה נוף ילדותי – לראותה כילד פותחת את הבית ועוזרת, וזה השפיע עליי מאוד כשהייתי שר הרווחה. דודתי פנינה הרצוג, שהייתה אשת בריאות מוכרת וגם עמדה בראש ארגוני נשים. היא האמינה בשוויון לנשים והייתה חלוצת המאבק, אף שהיא באה מהציבור הדתי הציוני. דודתי סוזי אבן, שהקימה את האגודה למלחמה בסרטן והובילה אותה בהתנדבות קרוב לארבעים שנה.

ואמי, תיבדל לחיים ארוכים, אורה, שהייתה מה"ירוקות" הראשונות בהיסטוריה של המדינה, הקימה את המועצה לישראל יפה וארבעים שנה הובילה בהתנדבות מאבקים אקולוגיים חשובים. היום המאבקים האלה נראים פשוטים, אבל אז איש לא התעניין בנושאים האלה. הייתה מודעות אפס בציבור לסוגיית זיהום האוויר, האסתטיקה והנוף ושימור הערכים הללו בקרב העם והמדינה.

הדבר השני שהשפיע מאוד על חיינו הוא המסורת. ההורים שלי הקפידו, למשל, שבימי שישי בערב נערוך קידוש, שנכין קצת מאין אנחנו באים ולאן אנחנו הולכים

מחשבה רב־תחומית בחינוך ההומניסטי – כרך 12

ושנפנים שהמדינה היא השליחות הגדולה של החיים שלנו. כך אני רואה את חיי –
המדינה היא השליחות הגדולה שלי.

אורלי לוי־אבוקסיס

לספר את ההיסטוריה המשפחתית שלי נראה לי טכני מדי. במקום זה אספר לכם מה השפיע עליי, מה לקחתי מתוך ההיסטוריה המשפחתית שלי. לא אלך כל כך הרבה אחורה, אלא למה שעיצב את החינוך שקיבלתי.

אימא באה ממשפחה מסורתית מאוד. סבא היה הרב יוסף אדרי, שהיה רב של קהילה גדולה מאוד בקזבלנקה. אי־אפשר לומר על עדות המזרח "חרדים", כמו שאתם יודעים, ודווקא הליברליות הייתה חלק מהצביון היהודי של הקהילה. לכן הדבר החשוב ביותר שגדלתי עליו, ושאני גם נושאת אותו עד היום ומנסה להעביר לילדים שלי, הוא שההורים, המשפחה, נותנים את הבסיס, אבל חשוב מאוד לפעמים גם להגמיש אותו. ככל שאתה קשה מדי ומציב סייגים וכללים וגבולות, תמיד ילדים ינסו לפרוץ אותם.

כך למשל, במרוקו דאז היה היתר לצעירים ללכת לבית הכנסת בערב שישי, לשמוע את התפילות, הברכות, להגיע הביתה לקידוש ולאחר מכן לצאת לבלות, לרקוד ולעיתים לצפות בסרטים בבית הקולנוע.

מצד אבי מדובר היה במשפחה ליברלית מאוד. סבא שלי משה לוי היה בעל נגרייה ענקית ברבאט. היו לו עשרות עובדים ואפשר לומר שהם חיו ברמה כלכלית טובה מאוד. החינוך שקיבלו שם היה מצוין. אני חושבת שאת כמות הספרים שאבא קרא עד גיל 17, כשעלה ארצה, לא הספקתי לקרוא עד היום – ואני אוהבת לקרוא! כילדה בבית שאן שבה גדלתי והתחנכתי, לפעמים הספרים היו מפלט. "טיול שנתי" תקראו לזה. החוויות שמעבר למקום הקטן והמאור חם הזה, שלא היה בו הרבה תרבות אחר הצהריים. לא משום שאנשים לא היו תרבותיים אלא בשום שהמדינה לא השקיעה מספיק. הדברים הלכו והשתנו לאורך השנים.

חשוב לי לומר שאני כאן מאחר שסבתא שלי מצד אבא הייתה לא רק ציונית אלא גם פמיניסטית, והיא זו שהחליטה לעלות ארצה. והנה סיפור קטן מתוך המטען שאני נושאת. בני נוער במרבית הקהילות במרוקו נהגו לאחר הלימודים בבית הספר

ובחדר להיפגש עם פקידי סוכנות שהיו מספרים להם על ארץ ישראל, על החלום הגדול של 2000 שנות גלות שיסתיים ב"בשנה הבאה בירושלים הבנויה". כך קרה גם עם האחיות של אמי, שעלו עם עליית הנוער, ועם דוד שלי פרוספר, אחיו הבכור של אבי. מצד המשפחות הללו זו הייתה הקרבה לשלוח את בניהם ובנותיהם לארץ ישראל, אבל גם שליחות, והייתה מוטלת עליהם חובת ההוכחה שהם באמת מגיעים כדי לתרום להקמת המדינה. אבל היכן נקלטו כל אותם מגשימי החלום הציוני? בעיירות פיתוח, לא בקיבוצים. למה ילדי העולים הללו לא למדו עם ילדי הקיבוצים? למה הילדים העולים היו צריכים ללמוד בפחונים? הדבר הזה יצר את הקיטוב בחברה הישראלית, כי מעבר לגדר הייתה מציאות אחרת. לאחר שנים אומרים בואו ונבדוק מה אלו הצמיחו ומה אלו הצמיחו, כאילו אותם כלים היו נתונים בידיהם. כנערה נהגתי לפעמים לטייל ברגל למעיינות עין חרוד, ולא פעם עצרתי בקיבוץ כדי לבקש מים קרים כי הייתי צמאה. אחד החלומות שלנו כילדים היה לשנות סודה מהברז בקיבוץ. באזור בית שאן, שיש בו למעלה מארבעים מעלות, או בעמק המעינות, סודה מהברז הייתה שיא הפנטזיות. היינו נכנסים ומרגישים כמו גנבים, מלאי חרדות מביצוע העברה וממה שיקרה אם יתפסו אותנו שותים סודה מהברז של הקיבוצניקים.

היום אני, אורלי לוי, בתו של דוד לוי, חיה בקיבוץ מסילות, אותו קיבוץ שפחדתי להיכנס אליו לשנות סודה כשהייתי צמאה מאוד. זה הבית שבו אני וילדיי, עם ילדיהם של חברי קיבוצים אחרים, מחזיקים את מערכת החינוך הקיבוצית. היום הם לומדים יחד. זה מה שנקרא "כור היתוך".

אבל עדיין יש מה לשפר. בכוכב יאיר יש אחוזי הצלחה גבוהים ביותר בבחינות הבגרות. מדוע? כי יש להם את היכולת לתת שיעורים פרטיים – את ה"אקסטרה" שכל ילד מקבל כדי לנצל את מקסימום הפוטנציאל שלו. ומה יעלה בגורלם של אלה שידם אינה משגת לתת לילדיהם שיעורים פרטיים? כל הצלחה היא פועל יוצא של הזדמנות, תפקידנו לספק את ההזדמנות לכולם. רק כך נרוויח כחברה.

צחי הנגבי

פעם, כשהייתי מנהיג סטודנטים פרוע ורדיקלי, שאלו את אימא שלי מה היה קורה אילו הבן שלה היה משקיע את אותם להט ואנרגיות לטובת "שלום עכשיו". התשובה שלה הייתה ליברלית מאוד: זה כמובן היה מעציב אותה, אבל היא חושבת שאילו היא הייתה צריכה לבחור בין בן פעיל ב"שלום עכשיו" לבין בן שמתעסק רק בעניינים חומריים ואישיים וקרייריסטיים, היא הייתה מעדיפה דווקא את הכיוון הזה, היותר אידאליסטי.

כשעברתי אחרי הרבה שנים ל"קדימה", היא הייתה פחות ליברלית. אני זוכר מערכון "בארץ נהדרת" שהיא רצה אחריי בשולחן השבת עם מערוך וזועקת לעברי, "מילא אם היית אנס או היית רוצח, אבל שמאלני?!". בשולחן השבת המציאות הייתה אחרת, כי אם ב"ארץ נהדרת" הצלחתי למלט את נפשי, בשולחן השבת של אימא – לא. היא תמיד הייתה תופסת אותי ונוזפת בי על כל מה שלא היה מוצא חן בעיניה.

ובכל זאת אני חושב שהיא ידעה להעריך אנשים שלא הלכו בדרך שלה. לא היה חשוב לה אם הלכו כמותה לתנועת המחתרת לח"י בגיל 16, כשהיא עזבה את התיכון ולמעשה הכריזה מלחמה עם מתי מעט על האימפריה הבריטית ששלטה כאן, או אם בחרו להצטרף להגנה או לפלמ"ח. כבר מילדות ראיתי שהחברים הקרובים מאוד שלה הם דווקא אנשים מהמחנה האחר – אבא של חבר הכנסת הרצוג, הנשיא דאז חיים הרצוג, היה ידיד קרוב שלה, ואבא של ארוז נבון, יצחק נבון, היה ידיד קרוב, והיו לה יחסים מאוד מיוחדים, ועדיין יש, עם שמעון פרס ועם אהרון ירליין ועם לובה אליאב המנוחים. מרגש לדעת שהיא בחרה להקדיש את העמוד הראשון בספר שהיא פרסמה כמה שנים לאחר קום המדינה, שנקרא "סיפורה של לוחמת", לדבריו של דוד בן-גוריון. שם הוא כתב שבאמצעות הספר הוא נחשף לדברים שהוא לא ידע על תקופת המחתרות, עליה ועל יאיר שטרן, וסיים במילים "קדוש העט שכתב ספר זה". זו הייתה גאוותה הגדולה לאורך הרבה מאוד שנים, כי זה ביטא את

החיבור האמיתי שקיים בעיניה, ועדיין קיים, ושל ממלכתיות. זה לא הפחית כמובן מעוצמת המחויבות האידאית הטוטלית לרעיון של קרושת ארץ ישראל השלמה. תמיד נצרתי בלבי זיכרון, שאני לא מזדהה אתו אבל אני מבין ממנו עד כמה הקבוצה הזאת של יוצאי המחתרות, של המחנה המסוים הזה, הייתה קנאית להשקפת עולמה. היא כתבה בספרה על אותה הצבעה מפורסמת של כל המדינות בעד חלוקת הארץ ובעד קבלת מדינת ישראל באו"ם. ההמונים יצאו לחגוג ברחובות, אבל היא לא הצטרפה למעגלים שרקדו, כיוון שהם רקדו לכבוד תקומתה של מדינה ללא יהודה ושומרון. ומבחינתה, ללא מואב, בשן, חורן, גלעד ואדום – זו לא מדינת ישראל. עבור האנשים האלה זו הייתה המפה של הארץ, מפת האצ"ל והלח"י, שתנועת החירות היא למעשה ממשיכת דרכם. גדלתי בבית שבו הייתה ממלכתיות, כמובן הזה של הבנת הערך של המאבק למען המדינה, וכוז לאדישים, לאפתיים או למרימי ידיים, המשועבדים אך ורק לעיסוק בחייהם שלהם. גדלתי בבית שהייתה בו מחויבות אידאולוגית מוחלטת.

ארז נבון

הבקשה להשתתף בכנס זה הונחה לפניי כשאבי עוד היה בחיים. עם לכתו המושגים "מורשת" ו"הנכחת העבר" פשטו ולבשו צורה. לא עוד תיאור פועלו של אדם, אלא ניסיון להקנות למעשיו חיי נצח ולשזור מהם חוטי מופת ותוחלת לעתיד. ניגשתי למשימה בחשש שמא דברי שבח והלל של בן על אב יתפסו את מקומם של החזון והמורשת. וכך, למען הזהירות מצאתי את עצמי פותח דווקא בדברי אדם אחר. במכתב למערכת אחד העיתונים משלהי שנות השבעים מתאר הכותב טיול של משפחת נבון בעין גדי. וכך נכתב:

בלילה ברוח המקפיאה ישבו הנשיא ומשפחתו על האדמה, מסתכלים במשקפות לעבר הגבעה ממול, צופים בדומייה ובמתח להופעת חיות הבר. נשיא זה ומשפחתו יוצאים מדי פעם בצנעה רבה למחנות נופש של החברה להגנת הטבע, הם מתנהגים ללא הבדל משאר האנשים, מקבלים את אותם התנאים וחיים כתף בצד כתף עם אזרחים מן השורה. הנשיא עמד בין האנשים והקשיב להסברי המדריכה הצעירה, אחר כך עלה עם משפחתו לאוטובוס, לא לרכב השרד חלילה, וההתרגשות של השהייה במחיצת האזרח הנכבד פגה במהירות, כי האיש אינו מכביד אלא משתלב, מסביר פנים וכך מרגיע ויוצר הרגשת נינוחות. נשיא ישראל המתהלך כאחד מן העם משכמו ומעלה מעל מנהיגיו.

במכתב זה למערכת מצאתי את תמצית מורשתו של נבון הפרטי, שהיא בבחינת והגדת לבנך: צניעות, מתן דוגמה אישית, אהבת המדינה, אהבת העם, אהבת האדם באשר הוא אדם. לא רק בעין גדי אלא על פני הארץ כולה – בערים, במושבים, בקיבוצים, בכפרים, בעיירות הפיתוח וביישובי הספר, בכל מקום ואתר כפי שנכתב, בצנעה רבה, נבון עמד בין האנשים, בין המוני בית ישראל, לא לידם, לא מעליהם אלא ביניהם. לא בכדי הוא ראה בביקור שערך בשכונת התקווה בעת כהונתו

כנשיא אירוע מכונן. שם הוא הרגיש הכי בבית בעולם. הוא ידע לפנות לכל אדם מבני העדות והדתות השונות בשפתו, להכיר ולכבד את מנהגיו, בשכל, בתבונה וברגישות. הוא פעל ללא לאות לקירוב הלבבות בקרב רכיבי הרקמה האנושית בישראל. תכונות אלו חצו גבולות, עת קבע נשיא מצרים סאדאת כי נכון כבש את לבו של העם המצרי. לאחרונה צוטט נכון כשאמר לסופר אלי עמיר בקשר להצלחת ביקורו במצרים, "צריך להכיר את הנפש שמנגד ולא כמה עולה פיתה".

יצחק נבון היה אדם שבחן את עצמו אלפי בחינות, שהציג לעצמו שאלות יסוד ללא רחם. שאלות שהן מכבשונו של עולם קיומנו. ומשהסיק את המסקנות ההכרחיות שיקע את עצמו במעשים המתבקשים מהן ללא שיעור, ללא סטיות, מתוך מיצוי כל יכולתו הנפשית והאינטלקטואלית. הייתה לו אמונה פנימית עמוקה בצדקת דרכו.

לאחר לכתו הייתי מבקש לעמוד על שני עיקרים במורשתו הציבורית, זו שרצה להותיר אחריו בבחינת והגדת לבניך. העיקר הראשון – באין חזון ייפרע עם. נבון אמר לא פעם כי יש להציב חזון ברור לעם גם אם הוא עלול להיתפס בעת הצהרתו כלא פופולרי. בהקשר הזה אוסיף: אי־אפשר להונות עם. חושיו שהתחדדו על ידי תולדותיו המפותלות יודעים למיין ולברור את האמת הנחוצה לו. כמוורו ורבו, ראש הממשלה הראשון דוד בן־גוריון, הוא קרא להכפיף את הכלכלה לחזון ולא את החזון לכלכלה.

העיקר השני התמקד בלכידות חברתית ובצמצום פערים. ישראל היא פסיפס רבגוני של עדות, תרבויות, מסורות וערכים, שכל חלק בו כמה להכרה בזהותו הייחודית ובתרומתו לחברה. המטרות שהציב נבון לעצמו כשנבחר לנשיא היו הגברת הלכידות הלאומית, חיזוק ההזדהות עם המדינה והעצמת תחושת השותפות והערבות ההדרית בין כל חלקי העם. דומה שהמשוב החיובי שזכה לו מהציבור הוא עדות לכך שהדבר אפשרי. מול גלים עכורים של פירוד, הוא ניצב בשעתו כמופת אישי של רוח טובה, מלכרת, המשרה הבנה ואחוזה בין הקטבים השונים במדינה. רוח טובה ומפשרת הרלוונטית גם לימינו אנו, בהווה הבלתי סובלני מול ים של קיצוניות. נבון שב ושינן שעלינו לשמור מכל משמר על יחסינו עם אומות העולם ועל מקומנו ההיסטורי כעם שהטביע את חותמו על התרבות האנושית. לדידו, חברה למופת ועם סגולה אינם בגדר משאלת לב או כיסופי נפש או התגשמות חזון הנביאים, אלא צורך מעשי, מוסרי, הכרחי והגיוני, לא להיות ככל העמים. רק כך יתמכו בנו אומות העולם.

יעל דיין

אולי מפאת גילי המופלג אני לא מרגישה כמי שזה עתה קיבלה לפיד או עגלה. אנחנו רגילים לעגלה מלאה ולעגלה ריקה ולעגלה במעלה ההר ובמורד ההר, אבל אני לא מרגישה שקיבלתי מחסן סחורות שאני צריכה להציג לפניכם. אני מרגישה אחריות אחרת: לא להציג מה קיבלתי או לספר איך היו הוריי וסבא שלי וסבתא שלי, אלא מה עשיתי עם זה. קיבלתי את כל הדברים הנפלאים האלה – אבל מה עשיתי אתם? מהם הדברים שקיבלתי ושראוים בעיניי כדי להעביר אותם הלאה, ובעיקר מה הוספתי להם. אני מרגישה שאני חייבת תשובה לילדים, לדור של הילדים שלי, לדור של הנכדים שלי, ששואלים מה עשית עם כל האוצרות האלה. אבא משה דיין היה כך וכך, ואימא רות דיין הייתה ועודנה כך וכך, וכולם היו נפלאים – סבתא דבורה וסבא שמואל וסבא צבי וסבתא רחל, שהיו מהבוגרים הראשונים של גימנסיה הרצליה. והנה עכשיו נכדתי הבכורה נרשמה לכיתה י' בגימנסיה הרצליה – מעגל נסגר.

ובכן, מה באמת קיבלתי ממשפחתי? קודם כול קיבלתי את הבחירה, כוננית מלאה מכל טוב. אבל היא לא נכפתה עליי. היו בה מקומות חסרים, וזה היה עניין של בחירה אם אמלא את הכרכים החסרים, ומה אעשה עם הספרים האלה, ומה מהם בכלל לקחת. עניין הבחירה – לאן אני רוצה ללכת, לאן אני רוצה לצעוד, אם אני רוצה לעלות למוחרקה או לרדת לכנרת; אם אני רוצה כמו אימא שלי ללכת לקיבוץ או למושב. בארון הספרים שקיבלתי היה תנ"ך. אבל כדאי לדעת שלאבא שלי לא עשו בר מצווה, לאחים שלי לא עשו בר מצווה, ולעומתם, אני כן עשיתי לבן שלי בר מצווה. כי כך מקובל, כי כך הוא רצה; כי בעלי, שהיה דור שני ולמעשה ניצול שואה, הביא אלינו אלמנטים אחרים שלא היו קשורים בדת, אבל היו קשורים באיזושהי חובה לסבא וסבתא שנספו באושוויץ, ולכן אנחנו צריכים לחשוב כאילו הם היו אתנו, ואולי מן הראוי שגם בננו יעלה לתורה לזכרם. כך עשינו. מה שלא גרם לא לו ולא לנו לצום ביום הכיפור שחל כמה ימים אחר כך.

החילון הליברלי של החיים בנהלל, ואחר כך במבחר בתי הספר שעברתי בכל הארץ ובמבחר תפקידים, לא היה חילון מתנשא, לא היה בו בוז לדת, לא היה בו הקטנה או הסרת ערך מהדת. הייתה בו הפרדה, אולי כמעט ליכוביזית, בין המשמעות והערכיות לבין חוסר האמונה בקיום המצוות. העניין הזה של שולחן הסדר, של הצום, של הדלקת נרות ביום שישי, לא היה כמורשת שקיבלתי. את זה לא הגידו לי.

כילדה ביום שישי קראנו כולנו ובקול רם את הטור השבועי של אלתרמן, כי זה היה לחם חוק. כך ספגנו את העברית, קרוא וכתוב. היינו מסתובבים בעיגול של נהלל ומדקלמים בקול רם כדי לא לטעות בטקסי הבמה המכובדת:

אָנוּ כָּלָנוּ יִדְעָנוּ כִּי בְּאֵנוּ
מֵאָרֶץ נוֹשָׁבֶת אֶל אֶרֶץ נִדְחָת
כִּי פֹה יִשְׁמֹחַ הוּא וְלָנוּ נִכּוֹנוּ
רָעַב וְקִדְחָת.

וְאֵף עַל פִּי כֵן הָאֵמֶן נֶאֱמִין
כִּי אָנוּ נִקּוּם אֵף אִם שְׁבַע נִפְלֵ
הִי־שִׁירוּ הָעֵינַן, הַגְּבִירוּ הַקּוֹל!
שִׂמְאֵל, שִׂמְאֵל, שִׂמְאֵל....

זה סוג של מורשת. לא הייתה דת, לא הייתה סטייה מהדת, הייתה ערכיות אחרת. הילדות שלי והנערות שלי כרוכות מאוד בבתי הספר ובמה שקיבלתי ממורים. אולי בגלל הנרודים, אולי כי ההורים היו עסוקים בענייני ציבור, קיבלתי המון מבתי הספר שבהם למדתי – מבית חינוך לילדי עובדים גורדון, מביה"ס עממי בנהלל ואחר כך מהגימנסיה רחביה בירושלים, עם אדון יונה, אבל גם טוכמן וקלעי ויעבץ ושלו, ואחר כך בית הספר הריאלי בחיפה ותיכון חדש בתל אביב.

העגלה שקיבלתי הייתה מלאה, אבל עשיתי בה סינון ולקחתי את מה שחשבתי שמן הראוי וביכולתי להעביר הלאה והוספתי לה דברים שאז פשוט לא היו על סדר היום. היו עניינים של מלחמה ושלוש ואחר כך סוגיות של הזר והשונה וכל

מפינו שירך לא יחדל

מה שהיום בתכנית הלימודים. אבל לא היה הפמיניזם, העניין של הקהילה הגאה, הפליטים.

העניין הוא לא רק מה קיבלנו, אלא מה עשינו עם זה, ולאן אנחנו הולכים עם זה. ולסיום: אימא שלי, רות, בת 99. שאלתי אותה אם היא רוצה לבוא לכנס הזה – למה לי לספר עליה, היא יכולה לספר על עצמה. היא אמרה לי שהיא כל כך מיואשת מהמצב, שהיא מעדיפה לא, ושהיא לא יכולה אפילו לסבול להישאל עליו ולהגיב עליו, כי זה ייאוש כזה. והיא לא אישה מיואשת. היא אישה אופטימית, ועד הרגע האחרון שלה, עד 120 שלה, היא תמשיך להיאבק ולהילחם ולדרבן אחרים לעשות את זה. אני בת 78 ושומעת את המסרים שאני מקבלת בכל פעם שאני מופיעה בהפגנה או בתקשורת: "הלוואי שתמותי", "שתיקברי" ו"לכי לעזה". אנחנו במצב קריטי. בטח, שזו ארץ נהדרת, אבל היא ארץ נהדרת בפוטנציה. היא הולכת כלפי מטה ואנחנו צריכים לעצור את הירידה הזאת ולהעניף אותה בחזרה למעלה.

